

Bevarande- och Utvecklingsplan

ASKIMS NORRA KYRKOGRÅRD

INNEHÅLL

INLEDNING

HISTORIK

INVENTERINGSRESULTAT

FÖRSLAG PÅ BEVARANDE OCH UTVECKLING

INNEHÅLL

INLEDNING

HISTORIK

INVENTERINGSRESULTAT

BEVARANDE & UTVECKLING

INNEHÅLL

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL.....	6
OMFATTNING	6
METOD.....	6
UPPLÄGG	6
REVIDERING	7
MEDVERKANDE.....	7
KÄLLOR	7
KARAKTÄRSBESKRIVNING	10
VÄRDEBESKRIVNING.....	12
RIKTLINJER.....	13

SYFTE OCH MÅL

Bevarande och utvecklingsplanen (Bou) för Askims norra kyrkogård har utvecklats för att fungera som arbetsredskap och samlat kunskapsunderlag för den långsiktiga förvaltningen och driften av kyrkogården.

Målet är att planen ska fungera som en visuell och praktisk vägledning vid beslut som rör framtida vård- och underhåll samt utveckling av kyrkogården.

Askims norra kyrkogård ska bevaras och utvecklas med utgångspunkt från den struktur och den karaktär som finns inom de olika kvarteren.

Den övergripande målsättningen för Göteborgs kyrkogårdar är att bevarande och utveckling ska ske med utgångspunkt i varje kyrkogårds utvecklingshistoria och karaktär. När de individuella målen fastställts och beaktats minskar risken att kyrkogårdarna likriktas samtidigt som beslutsprocesser för drift och underhåll av varje kyrkogård förenklas.

OMFATTNING

Planen innehåller fakta om den historiska utvecklingen, värdebeskrivningar med tyngdpunkt på kulturhistoriska värden,

inventering av kulturgravar och växtlighet samt beskrivningar av kyrkogårdens befintliga utformning med problem och brister. I visuella planer redovisas mål- och riktlinjer samt förslag till åtgärder för bevarande och utveckling av kyrkogården.

METOD

Göteborgs stadsmuseum genomförde en inventering av Askims kyrkogårdar 1999. Där presenterades kyrkogårdens historik och karaktärisering samt sammanfattande beskrivningar av gravvårdar tillsammans med kulturhistorisk bedömning och bevaranderiktlinjer. Detta har legat till grund för Bou 2011, som uppdaterat och vidareutvecklat underlaget. (För förstahandskällor se källhänvisning i Rapport 13).

Kompletterande okulära platsinventeringar samt arkivstudier har utförts. Planstudier har också varit till hjälp för att få förståelse för området.

Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings inventering av träd, som färdigställdes under 2008 har varit till hjälp för framtagandet av förslaget till utveckling av vegetationen.

Efter inledande platsbesök och tidiga

förslagsskisser har en diskussion förts med ansvariga och anställda på kyrkogården. Utefter detta har idéerna reviderats och förslag för bevarande och utveckling har tagits fram.

UPPLÄGG

Bou 2011 inleds med en karaktärs- och värdebeskrivning samt påföljande riktlinjer för bevarande, följt av en kortfattad historik.

Därefter redovisas inventeringsresultaten över Askim norra gravvårdstyper samt över kulturhistoriskt intressanta gravvårdar med fokus på vård och underhåll samt värdebeskrivning av de Kulturgravar som fram till och med år 2011 har återlämnats till förvaltningen. Dessutom redovisas inventeringsresultat av kyrkogården i sin helhet avseende vegetation, gångar, murar mm. Med illustrationsplaner och fotografier beskrivs och analyseras kyrkogårdens utformning, eventuella skador och brister. För att komplettera den kulturhistoriska inventeringen från 1999 har stor vikt lagts vid träd och växter vars arter redovisas i löptext, förteckningar och plankartor.

Härefter följer på motsvarande sätt förslag till åtgärder redovisade för kyrkogården

i sin helhet. Bevarade historiska avtryck har beaktats vid förslagen, som exempelvis omfattar generella anvisningar för artval vid förnyelse av trädbestånd och planteringar, justeringar av gångvägar och murar samt utvecklingsåtgärder för gravvårdar av kulturhistoriskt värde.

REVIDERING

Planen bör revideras i sin helhet en gång per mandatperiod och minst vart 10:e år för att hållas aktuell. Revidering bör ske i samspråk med verksamhetsledare och personal på Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

MEDVERKANDE

Denna handling har upprättats på uppdrag av Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning. Projektet har genomförts av bebyggelseantikvarie Sofia Larsson, trädgårdsmästare Peter Svenson samt ljusarkitekt Parviz Dadgostar.

Uppdraget utfördes under 2011 och reviderades under hösten 2012.

KÄLLOR

Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA) är arkiv för Riksantikvarieämbetet, RAÄ och Statens historiska museer. ATA har fotografier och en del ritningar som är indelade i olika samlingar efter fasta fornlämningar, kyrkor och profana byggnader.
Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar. Utgiven av Centrala Gravvårdskommittén 2007.

Hoberg, B "Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser". Arbetshandling 1985-03-18, 1990-01-12.

Göteborgs kyrkogårdsförvaltning och Göteborgs stadsmuseum 1999. *Kulturhistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 13, Västra Frölunda och Askims kyrkogårdar.*

Göteborgs kyrkogårdsförvaltning 2008, *Trädinventering.*

Bucht, Eivor (red.), 1982, *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Alnarp .

Riksantikvarieämbetets Bebyggelseregister, Askims kyrkogård.
www.bebyggelseregistret.raa.se

Muntliga källor

Marie Louise Nord, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

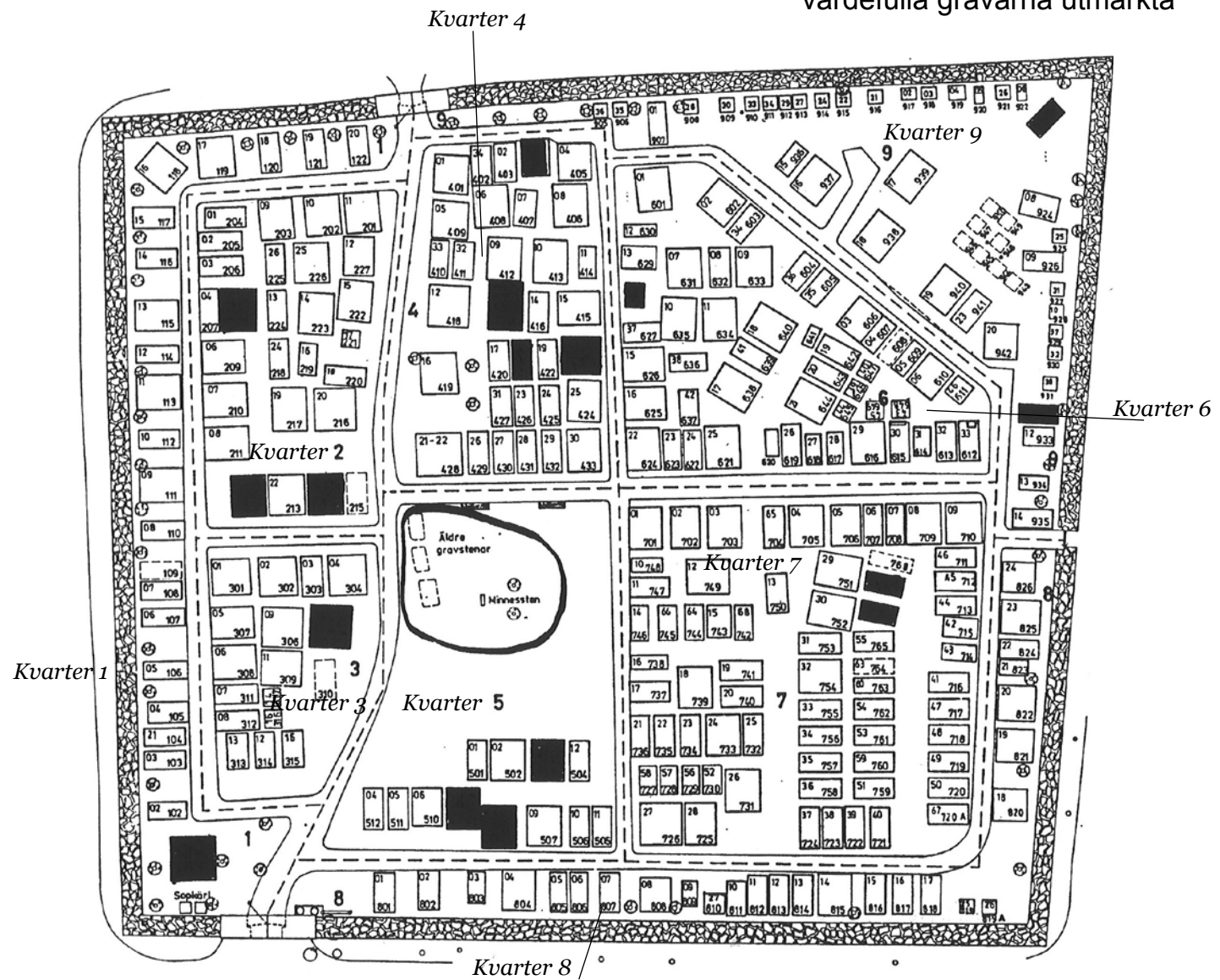
Jaana Rintala Berndtsson, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Rolf Bergström, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Elise Nässén, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Gravkartor med de kulturhistoriskt värdefulla gravarna utmärkta

KARAKTÄRSBESKRIVNING

Miljö

Kyrkogården ligger strax öster om Säröleden bakom ett skogsparti och gränsar till Askimsskolan. Nordost om kyrkogården gränsar ett fornlämningsområde på en backe med björkar. Vidare runt om kyrkogård och kyrka ligger ett bostadsområde i tät- och lågbebyggd miljö.

Övergripande karaktärisering

Askims norra kyrkogård ligger i ett gammalt sockencentrum där utvecklingen kan följas från förhistorisk tid till nutid. Den gamla kyrkogården omgärdas av en hög och kallmurad skalmur. Vitputsade stigportar med branta tegeltäckta takfall utgör ingångar till kyrkogården i väst och öst. I omgärdningens norra sträckning finns en öppning som förbinder den senare utvidgade kyrkogårdssdelen i norr med den gamla kyrkogården. Den utvidgade delen avgränsas mot fornlämningsområdet i nordväst med en låg kallmurad stenmur. Mot skolan med skolgård finns en låg stenmur. I övrigt avgränsas delområdet med träd- och buskplanteringar. En asfalterad väg till kyrkan avgränsar den utvidgade delen.

Kvarterens karaktär

Den äldsta kyrkogårdssdelen har en nästan kvadratisk planform och är indelad i nio grästäckta kvarter som omges av grusade smala gångar. Den kraftiga omgärdningsmuren avskiljer tydligt den gamla delen från den senare anlagda. Kvarter 1 och 8 sträcker sig utmed den södra respektive östra omgärdningsmuren och inrymmer endast en rad med kistgravar. Gravomgärdningar i form av stenramar dominerar inom kvarteren. Gravanordningarna i kvarter 1 är nästan genomgående tillverkade i granit i olika utföranden från tiden 1940 - 1900-talen. Kvarterets östligaste del utmärks av en hög gravvård från tiden kring 1910 med en hög stenram.

Kvarter 2 har en avlång väst-östlig sträckning med gravar som vänder sig mot öster. Den äldsta graven är från 1918. Kvarteret karaktäriseras av låga och breda gravvårdar med stenramar och inrymmer endast 17 gravar. I kvarteret finns två urngravar och ett par gravvårdar från 1920-talet. I övrigt är gravvårdarna från 1950 - 90-talen.

Kvarter 4 har en relativt homogen karaktär. Den äldsta gravvården inom kvarteret är från 1905 och är utformad som en hög obelisk. En av gravvårdarna består av ett

Flygbild över området hämtad från eniro.se

Nya kyrkogården ligger högt belägen med en storslagen utsikt.

vackert utformat svartmålat smideskors. Kvarteret har i övrigt få äldre inslag och domineras av gravvårdar från efterkrigstiden.

Platsen för den gamla kyrkans placering är i nuvarande kvarter 5 och markeras med en minnessten, rest 1965. Den har följande inskription i versaler: *På kyrkåsen i Askim/har sedan medeltid/det kristna bud-/skapet förkunnats ge-/nom århundraden/hade Askims kyrka/här sin plats/ Den 18 nov 1870/under pågående/gudstjänst utbröt/eld och kyrkan/blev helt ödelagd. Vid den nya kyrko-/gårdens tillkomst/restes denna minnessten/år 1965.* På platsen för den gamla kyrkan ligger tre äldre hållar nedsjunkna i marken, vilka sannolikt är gravhållar som legat i kyrkan, eventuell inskription är otydbar. Gravvårdar har anordnats endast i kvarterets östra del. Den äldsta gravvården är från 1909 medan de flesta är från tiden 1950-1990.

Kvarter 6 och 7 har likartad karaktär med gravvårdar från 1920 - 90-talen. Den sk ”kapargraven” (beskrivs mer utförligt under rubriken gravvårdstyper) finns i kvarter 6. Kvarter 7 har en kvadratisk planform. Samtliga gravvårdar är från 1940-1990-talen. Utmed kvarterets norra långsida finns gravar från 1980- och 90-talen.

Kvarter 8 sträcker sig utmed den östra och nordöstra mursträckningen. Kvarteret har gravvårdar med homogen utformning från efterkrigstid. Utmärkande för kvarteret är fyra bevarade gravstenar från 1600-talet som står uppställda innanför mursträckningens nordöstra hörn, vilket tidigare var platsen för kyrkogårdens bårhus. På denna plats, intill muren, fanns tidigare barngravar.

Den utvidgade kyrkogårdsdelen norr om den gamla benämns som kvarter F. Det är indelat i fyra delområden med kist- respektive urngravar. Utmed en välvd kallmurad omgärningsmur som inramar gravområdets norra och östra del sträcker sig en rad med kistgravar. Ett område med urngravar ligger innanför gravraden i områdets södra del. Det utvidgade gravområdet avskiljs från den gamla kyrkogården med en grusad gång. Kistgravar finns anordnade på två gräsplanterade ytor utanför den norra muren, varav ett område har kvadratisk planform och området väster om detta har en välvd nordvästlig sträckning som följer mittgången sträckning. Utmed den mur som avgränsar kyrkogårdsdelen mot skolområdet finns en rad med kistgravar.

Byggnader

Kyrkobyggnaden

Kyrkan är uppförd 1975-76 i ljust gult fasadtegel, i suterräng med tre avtrappande byggnadskroppar. Det är den danske arkitekten, Bengt Jörgen Jörgensen som ritat kyrkan.

Övriga byggnader

Nordväst om den gamla kyrkogården ligger ett enplanshus av trä, rödmålat med sadeltak. Huset fungerar som ett personlutrymme med ett litet kök och omklädningsrum.

VÄRDEBESKRIVNING

Till grund för följande värdebeskrivning ligger Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdering. Systemet bygger på en struktur med olika delbegrepp (grundmotiv) uppdelade i dokumentvärden (den historia som kyrkogården berättar genom sin faktiska existens med byggnadstekniska, arkitektur-, byggnads-, samhälls-, social- och teknikhistoriska värden) och upplevelsevärden (kyrkogårdens estetiska egenskaper – dess konstnärliga, traditions- och symbolvärden). Förstärkan- de och övergripande motiv för bevarande kan vara autenticitet, äkthet, kvalitet, pedagogiskt värde, tydlighet, sällsynthet och representativitet. (Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, Riksantikvarieämbetet, 1998).

Kyrkogårdens kulturhistoriska värden som helhet

Miljön runt kyrkan är av stor historisk betydelse för Askim. Området är ett gammalt sockencentrum där utvecklingen kan följas från förhistorisk tid till nutid. Precis sydväst om klockstapeln ligger ett gravfält, daterat till järnåldern, som visar på den långa kontinuitet av boende i området.

Kyrkogården söder om kyrkan, med bevarade äldre stigportar och murar, är mycket gammal och har tidigare tillhört socknens medeltida kyrka. Kyrkan brann ner mitt under en gudstjänst år 1876.

Gravanordningarnas kulturhistoriska värden

Askims norra kyrkogård är en historisk miljö som ger en bild av begravningskulturens historia från medeltid fram till idag. På kyrkogården finns fem gravstenar från 1600 - 1700-talen bevarade. De berättar inte bara om formvariationer och stilideal utan även om personer och yrkeskategorier som förekommit i trakten. Det är även viktigt ur ett lokalthistorisk perspektiv då de förstärker kyrkogårdens social- och personhistoriska värden.

Det finns få gravstenar kvar från tiden 1930-talet och tidigare, vilket innebär att de som finns är viktiga att bevara och vårda.

Minnesstenen över gamla kyrkan.

RIKTLINJER

När Göteborgs Stadsmuseum skrev sitt bevarandeförslag 1999 utformades det så att det omfattar kyrkogårdens övergripande karaktär med planform, gångsystem, omgärdning och vegetation samt kvarterens gravanordningar. Ett antal enskilda gravvårdar valdes därtill ut efter bestämda kriterier för att säkerställa bevarandet av kyrkogårdens karaktär (färgmarkerade på kartan, sid 35). Nedan följer en uppdaterad, kompletterad och vidareutvecklad version av riktlinjerna från år 1999. Syftet är att specificera vad inom kyrkogården som är särskilt bevarandevärt och viktigt att vårda. Flera av de värden som pekades ut 1999 är dessutom sedan dess bortrationaliserade eller på annat sätt förvanskade eller förändrade. Till exempel finns det idag relativt få gravanordningar från 1930-talet, därför har riktlinjerna uppdaterats att även innefatta dessa.

Det är mycket viktigt att ha en långsiktig, varsam skötsel där anläggningar och vegetation skonas från snabba och omfattande förändringar. Det är också viktigt att nya gravplatser anläggs på ett sätt som tar hänsyn till kyrkogårdens kulturhistoriska och miljömässiga värden.

Riktlinjer för kyrkogården som helhet

Följande karaktärsdrag och delar av den äldre kyrkogårdsmiljön har bedömts som väsentliga att bevara ur kulturhistoriskt synpunkt:

- Kyrkogårdens planform ska bevaras då den troligtvis har ursprunglig form.
- Kyrkogårdens nuvarande kvartersindelning tillkom huvudsakligen i samband med planeringen av kyrkogården 1921 och ska bevaras.
- Stigportarna utgör ett omistligt inslag i kyrkogårdsmiljön och ska bevaras. Även den tillhörande muren samt övriga äldre entréer ska bevaras.
- Den kraftiga omgärdningsmuren är sannolikt mycket gammal och skall bevaras. Stegen i muren invid den östra stigporten är en unik detalj i kyrkogårdsmiljön.
- Vegetationen är en viktig del av kyrkogårdens karaktär. Den äldre trädkransen utmed kyrkogårdsmuren ska bevaras och skadat växtmaterial ska bytas ut mot liknande. Övriga bevarandevärda äldre lövträd är de lönnar som finns invid platsen för den gamla kyrkan på fält 5.

- Kyrkogården har troligen varit täckt av gräs eller äng under flera hundra år, kyrkogårdens gräsytor har därmed pedagogiskt värde och är karaktärsskapande. Gräsytor skall bevaras.

Generella riktlinjer för samtliga kvarter

Specifika regler har utformats för vissa enskilda kvarter. Generella regler gäller dock där ej annat anges:

- Gravanordningar äldre än 1940 ska bevaras och vårdas på plats.
- Återlämnade gravanordningar äldre än 1940 ska bevaras och vårdas på plats.
- Återlämnade gravanordningar äldre än 1940 bör ej återupplåtas.
- Sedumtäckta gravplatsytor bör bevaras och vårdas.
- Återlämnade stenramar utan vård bör bevaras och kan återupplåtas.
- Vid nytillskott av gravordningar bör detta ske på befintliga tomma gravplatser med eller utan stenram och med hänsyn till de äldre gravanordningarna.

Att tänka på:

- Av det gångsystem som tillkom vid 1921-års omdaning av kyrkogården och som pekades ut som ett viktigt karaktärsdrag att bevara 1999, finns idag endast en gångväg kvar. Några gångar är av äldre datum. Gångsystemet bör återupptas och läggas med stenmjöl då det ger en viktig karaktärsskapande och miljömässig prägel till kyrkogården. Det ger även ett välkomnande intryck och är även bra ur tillgänglighetsmässig synpunkt.

Riktlinjer för de enskilda kvarteren

Kyrkogårdens karaktär som helhet med de variationer som den inrymmer, ska bevaras. Vad gäller enskilda gravvårdar i varje kvarter, har ett urval gjorts som ska bevaras som de är. Riktlinjerna skiljer sig mellan den gamla och respektive den nya delen av kyrkogården.

På den utvidgade kyrkogårdsdelen är det framförallt kvarterens övergripande karaktär och struktur som är bevarandevärd. Tillkommande gravvårdar ska därför underordna sig kvarterens helhetsverkan, men ges samtidigt stor frihet i utformning.

Kvarter 1

Kvarter 2, grav nr 216.

Marken lutar, gravar 302 och 304.

Grav nr 314 i kvarter 3.

Generella riktlinjer för kvarter 1, 2, 3 och 4:

- Vid nytillskott av gravanordningar ska detta ske i kist- eller urngravsformat beroende på var den ska placeras. Ett fåtal urngravar finns i kvarter 3.

Kvarter 1

Gravarna är placerade längs med kyrkogårdsmuren åt söder och till viss del väster. Gravstenarna är generellt ganska likartade, rektangulära, låga längs med muren. Kulurgraven nr 101 utmärker sig med sin monumentalitet, men även nr 111 och 113 från början av 1900-talet har en kraftigare materialverkan med pikhuggen ram och utmärkande sten. De flesta övriga gravar är från efterkrigstiden fram till 1960-talet, men det finns även gravar fram till 2000-talet.

Kvarter 2

Här finns flera gravvårdar från början av 1900-talet bevarade; det är breda, kraftiga inramningar av granit. Ett par har större gravstenar som är monumentalt utformade (nr 212 och 214) med pilastrar. Även nr 216 och 217 kraftig ram med gravstenen är mindre utmärkande och införlivas mer i ramen. Nr 208 utmärker sig som enda obelisk i kvarteret, i svart sten. Övervägande delen av gravarna är inramade.

Kvarter 3

I kvarteret, som är ett av de mindre på kyrkogården, finns gravvårdar från slutet av 1800-talet fram till 2000-talet. Exempel på tidigt 1900-tal är nr 314. På grav nr 307 (kategori Kulturmiljö) växte vid första inventeringstillfället en stor idegran. Inventering fick göras om när granen var nedhuggen. Vid gravarna nr 302 och 304 sviktat marken och gravarna har satt sig.

Kvarter 4

Området ligger längs med stigen till den västra stigporten. Här finns ett flertal gravstenar samt ramar i röd, blankpolerad granit från 1960-talet, även sarkofager. Utmärkande i fältet är kulturgravarna, dels en som är obelsikformad, hög och svart (nr 423), den enda graven på kyrkogården försedd med svartmålat järnkors (nr 421) samt en äldre sarkofag i granit (nr 417).

Sarkofag nr 417 samt järnkors på nr 421.

Generella riktlinjer för kvarter 5:

- De tre äldre gravhällarna i kvarterets västra del har sannolikt ursprungligen legat inne i kyrkan. De är numera otydbara och nedsjunkna i marken. De ska bevaras och vårdas på plats.
- Platsen för den gamla kyrkan ska vårdas som minnesplats och även fortsättningsvis hållas fri från fler gravsättningar.
- Vid nytillskott av gravanordningar ska detta ske i kistgravsformat och de ska placeras med hänsyn till kvarterets övergripande karaktär.

Kvarter 5

Inom kvarteret står minnesstenen över den gamla kyrkan och här finns endast ett fåtal gravplatser placerade i östlig riktning i fältets östra del. På minnesplatsen får ingen gravsättning äga rum. Här finns flera blankpolerade stenar i röd eller svart sten från mitten av 1900-talet. Kulturgraven nr 503 är återanvänd med inskription från 2009.

Grav nr 503 med inskription från 2009.

Kapargraven i kvarter 6.

Generella riktlinjer för kvarter 6:

- Vid nytillskott av gravanordningar ska detta ske i kistgravsformat och de ska placeras med hänsyn till kvarterets övergripande karaktär.
- Den skapargraven (nr 628) ska bevaras och vårdas på plats.

Kvarter 6

Ett av de större kvarteren som har en trekantig form. De flesta gravvårdar är från efterkrigstiden, också från 1990 fram till idag. Kyrkogårdens äldsta, bevarade gravvård ligger här på sin ursprungliga plats.

Generella riktlinjer för kvarter 7 och 8:

- Vid nytillskott av gravanordningar ska detta ske i kist- eller urngravsformat beroende på var den ska placeras. Det finns ett fåtal urngravar i kvarter 8.

Kvarter 7

Ett stort men relativt homogent kvarter, kvadratisk form med gravplatser ordnade i raka led, dock skiftar riktningen. Här finns främst gravvårdar från efterkrigstid. Kvarteret inrymmer få äldre gravstenar vilket ger en relativt stor frihet vad gäller utformningen av nytillkomna gravanordningar.

Äldre, oanvända gravstenar står lutade åt muren från 16- och 1700-talet i kvarter 8.

Grav nr 821 med stenplattor och 822 med en korsformad sten.

Kvarter 8

Kvarteret sträcker sig längs med muren åt öster och norr, fram till murens öppning mot den nya kyrkogården. De flesta stenar är moderna, från 1950-talet och fram och är likartade. Åt muren åt öster finns de fyra bevarade äldre gravstenarna från 16- och 1700-talet lutade. Gravplatserna nr 821 och 822 utmärker sig i sin utformning med kors och stenlagda plattor.

Grav nr 924.

Generella riktlinjer för kvarter 9:

- Vid nytillskott av gravanordningar ska detta ske i kist- eller urngravsformat beroende på var den ska placeras.

Kvarter 9

Kvarter 9 har en rektangulär form och gravarna, såväl kist- som urngravar, är placerade invid mursträckningen i norr och väst samt mot gränsen till kvarter 6. Här finns också mer utmärkande och unika gravar för hela kyrkogården som nr 924.

Generella riktlinjer för kvarter F:

Här gäller följande generella riktlinjer för den yngre kyrkogården som helhet, samt för de enskilda gravanordningarna:

- Kvarterets planform ska bevaras.
- Inga nytillskott eller återanvändning av gravar vid platsen i direkt anslutning till skolan.
- Vegetationen är väsentlig för rumsindelningen i området. Den ger uttryck för de ursprungliga intentionerna som rådde i samband med anläggandet av begravningsområdet.

Fält F.

Detalj av grav 924.

Kvarter F

Kvarter F tillkom 1962. Kist-och urngravarna är strikt ordnade i rader men med den välvda formen mot fornlämningsområdet samt relativt generösa grönytor har fältet i sin helhet ändå en ”mjuk” framtoning. En rad med gravar står på andra sidan Askim Backaväg, strax intill skolan. Gravstenarnas storlek över hela kvarteret ger ett homogent intryck men deras utformning skiljer sig och ger området en variation.

Övriga gravar

Fyra äldre gravstenar står lutade mot muren i kvarter 8, i det nordöstra hörnet av kyrkogården.

- Gravstenarna har ett högt kulturhistoriskt värde och ska bevaras och vårdas varsamt och kontinuerligt.

Riktlinjer för enskilda gravvårdar med stort kulturhistoriskt värde

Gravvårdar som tillskrivs kulturhistoriskt värde ska bevaras för framtiden. De är utvalda av Göteborgs stadsmuseum (1999) efter följande kriterier.

- Samtliga gravvårdar inom ovannämnda kategori ska vårdas, dvs järndetaljer ska målas och underhållas, skadade gravvårdar skall lagas och konservator upprätta program för att på lämpligt sätt åtgärda skadade gravanordningar.

- Inga gravanordningar i ovannämnda kategori får avlägsnas, flyttas eller återupplåtas.

För dessa gäller följande:

- Den kulturhistoriska inventeringens förslag på bevarande av enskilda gravar från 1999 ska följas. Urvalet ska preciseras vid varje återtagande och eventuellt revideras i samråd med antikvarisk kompetens vart 10:e år. Antalet gravar av stort kulturhistoriskt värde ska vara praktiskt möjligt att förvalta.

- Återlämnade stenramar utan vård bör bevaras men kan återupplåtas. Vid uppförande av ny vård ska hänsyn tas till karaktär och äldre gravanordningar kring platsen.

- Samtliga gravanordningar äldre än 1940 har stort kulturhistoriskt värde då dessa är förhållandevis få i relation till senare gravvårdstyper. Dessa påvisar att kyrkogården har använts under en längre period. De ska bevaras, vårdas på plats, får inte flyttas eller avlägsnas. Ett urval ska upptas som Kulturgravar och ska inte upplåtas, och ett urval ska upptas som Kulturhistorisk miljö och bör om möjligt inte återupplåtas. Kriterier för statusen Kulturgravar och Kulturhistorisk miljö ska preciseras i förvaltningens gravregister. *Läs mer om kategoriindelningen på sid. 64-66.*

- Ett representativt utpekat urval av gravanordningar yngre än 1940 bör bevaras, vårdas på plats, får inte flyttas eller avlägsnas. Ett urval ska upptas som Kulturgravar och ska inte upplåtas, och ett urval ska upptas som Kulturhistorisk miljö och bör om möjligt inte återupplåtas. Kriterier för statusen Kulturgravar och Kulturhistorisk miljö ska preciseras i förvaltningens gravregister.

- Återupplåtes gravanordningar i kategorin Kulturhistorisk miljö ska detta göras efter genomförd dokumentation och med kunskapsberedande information samt upplåtelseavtal från kyrkogårdsförvaltningen så att varsamhet efterföljs och bevarande säkerställs.

Kulturgrav nr 208.

- Avlägsnande eller väsentlig förändring av gravvårdar som tillskrivs kulturhistoriskt värde i förvaltningens ägo eller under återupplåtelseavtal kräver Länsstyrelsens tillstånd.

- Samtliga gravvårdar inom kategorin ska vårdas, dvs. järnstaket skall målas, skadade gravvårdar skall lagas, sten ska hållas fri från moss- och algpåväxt, buxbomshäckar och sedumtäckta ytor ska skötas och konservator ska upprätta program för och på lämpligt sätt åtgärda skadade gravanordningar.

INNEHÅLL

HISTORIK

ASKIMS KYRKOGRÄRDAR.....	20
BYGGNADER	22
KRONOLOGI.....	23
KYRKOGRÄRDARNAS UTVECKLING I SVERIGE.....	25

ASKIMS KYRKOÅRDAR

(Rev. av Kulturhistorisk inventering 1997, Rapport 13)

Askims socken

Askim förekommer i medeltida urkunder främst sammanskrivet eller i sammanhang med ordet härad. Den äldsta formen, Askheims herad, har påträffats i en isländsk skrift, Rimbegla, från förra delen av 1200-talet. I den äldre Västgötalagen från 1280-talet skrevs namnet Askemshærad. Namnet Askim har troligen bildats av trädnamnet ask och hem. Hem skall här uppfattas som trakt. Det indikerar på en gammal och centralt belägen bosättning. Socknen Askeme omnämns inte förrän 1420.

Av häradets kända boplatser under forntiden finns en tredjedel i Askims socken fördelade på områdena runt nuvarande Billdal och Askimsfjordens östsida. Mot medeltiden försköts bosättningens tyngdpunkt inåt landet i riktning mot Fässberg. I jordeboken från 1545 framgår att byn Askim bestod av fyra hemmansdelar fördelade på ett skatte-, två kyrko- respektive ett frälsehemman. Byn Hult bestod av fyra skattehemman. Byarna är de enda i socknen som 1545 hade fyra hemman. Från 1550 upptogs två skattehemman under

Askim. Ett av dessa hemman var troligen det hemman som nu kallas Stora Askim. I Johan Bures utdrag från 1600-talet ur Erik av Pommerns skattebok från 1413 fanns det i häradet vid denna tid 48 bönder, 6 landbor, 14 ömän samt två kvarnar. Under 1600-talet utgjordes befolkningen huvudsakligen av jordägande bönder. Övriga var arrendebönder under kronan eller adeln. Tidvis bodde en präst i socknen som kyrkoadministrativt sorterade under Fässberg.

Vid åtminstone fem tillfällen berördes Askim av krigshändelser; Kalmarkriget 1611-13, Hannibalsfejden 1644-45, Karl X Gustafs danska krig 1657-60, Gyldenlöwefejden 1676-79 samt slutskedet av det Nordiska sjuårskriget 1700-21. Askimsborna påmindes ständigt om krig inte bara genom båtsmanshållet utan också genom närheten till Älvsborgs fästning och Göteborgs garnison.

I slutet av 1700-talet fanns ännu största delen av det medeltida vägnätet kvar. Byarna var mestadels radbyar med gårdarna liggande på ömse sidor om vägen, men också klungbyar med en gemensam utfart till huvudvägen förekom. Socknens bergiga karaktär samt att försörjningen var blandad mellan fiske, sjöfart och jordbruk, ledde till att inga större jordbruksenheter bildades.

Jord pantsattes till penningstarka göteborgare med krediter. I övrigt saknade socknen ståndspersoner. I syfte att effektivisera jordbruket genomfördes storskiftet och senare laga skifte. Det senaste skiftet kom att påverka byarna i störst utsträckning. Det innebar att varje gårdsbruk fick sina ängs- och åkermarker samlade i ett eller ett par större fält. Vissa gårdar fick då flyttas ut från bykärnan till nya tomter i närheten av odlingsmarken. Laga skifte påbörjades under 1840-talet på flera håll i socknen.

Den stora sillperioden 1752-1808 gav upphov till sillsalterier och trankokerier. I Askim fanns ingen känd industriverksamhet som i Västra Frölunda och Styrö. För dem som baserat sin försörjning på sillfisket innebar sillens bortfall en nödsituation som drabbade många i länet. 1811-1812 var svåra missväxtår då råg och vete gav mycket dåliga skördar.

Då kurorten Särö anlades på 1830-talet påverkade det arkitekturen i närliggande områden som Askim och Hovås. Med sommarhusen som började uppföras under 1860-talet introducerades en helt ny typ av bebyggelse med ett nytt formspråk. Den första sommarvillan uppfördes vid denna tid på Billdals Västergård. Både Väster och Östergården inköptes av Robert Dickson. 1898

påbörjades Säröbanan byggas och Billdal fick den första stationsbyggnaden inom socknen. År 1906 registrerades Aktiebolaget Hofås Villastad, vilket köpte in mark som sedan avdelades i tomter för försäljning. En affär samt telefonstation uppfördes av aktiebolaget invid stationshuset, och ett badhus tillkom. Säröbanan medförde ett ökat villabyggnad och uppförande av flera sommarbostäder i Askimområdet.

Under 1920-talet ökade antalet villor i Askim och området fick en mer utpräglad tätortskarakteristik. Pendelavståndet mellan Askim och Göteborg hade sedan mitten av 1940-talet medfört en omfattande inflyttning till området. Andelen askimsbor verksamma inom jordbruket var ca 8 % år 1960.

Askims norra kyrkogård

Askims norra kyrkogård är beläget strax invid ett område med ett forntida gravområde. Kyrkogården har sannolikt varit ett centrum för bygden under järnåldern och medeltid. Gravområdet avbildades första gången av Johannes Bures 1606 och har sedan dess omnämnts i litteraturen ett flertal gånger. Platsen har ett dominerande läge med utsikt över den stora Åbydalen i öst-västlig sträckning.

Askims norra (gamla) kyrkogård brukar

benämnas Kyrkolyckan och är platsen för Askims gamla kyrka. De närliggande fornlämningarna finns dels inom ett större sammanhängande område som sträcker sig mot nord och nordväst. Inom detta område ligger nio synliga högar samt minst fem skeppssättningar. I området har därtill gjorts arkeologiska fynd i form av keramik, slagen flinta och brända ben som sannolikt kommer från gravar och boplatser.

1830 gjordes en inventarieförteckning som bl a uppger att det på kyrkogården ligger en stor gammal gravsten försedd med järnringar i vardera hörnen. Inskriptionen är otydlig. Detta syftar sannolikt på den skapargraven i kvarter 6.

1884 beslöts under en kyrkostämma att den gamla kyrkogården skulle rensas från befintlig sten och murbruk, arbetet organiserades genom dagsverken och i ett protokoll från en kyrkostämma året därefter beslöts att *”alla gamla upprättstående stenar skola borttagas och å tjentlig plats förvaras”*. På en sockenstämma år 1912 lämnades förslag till ordnande av Askims norra och södra kyrkogård. Bl a behövde den delvis raserade västra muren omläggas. Vidare påpekade man behovet av att eventuellt anlägga några mindre gångar i nord-sydlig sträckning och därmed underlätta för kyrkobesökare.

Stämman underströk vikten av att *”Vid anordnandet af denna kyrkogård bör icke sådana ändringar göras hvarviigenom dess nuvarande äldre utseende förryckes.”* Man uppmanade även till att sluta indela enligt tidigare indelning efter hemman eller i skattehögar. En kommitté skulle tillsättas med uppgift att utlägga särskilda gravområden för gravar *”som skola upplåtas för all framtid, och särskilda fält för sk frigravar”*.

1921 anlätades arkitekt Allan Berglund för att upprätta ritningsförslag till ordnande för församlingens gamla kyrkogård. I samband med den gjordes även en uppmättningsritning av kyrkogården. Den visade att gravvårdarna vid denna tid var glest placerade och koncentrerade till kyrkogårdens östra del i anslutning till den plats som kyrkan ursprungligen låg. En tät trädkrans fanns utmed omgärdningsmuren och inom det som idag är kvarter 4 fanns några enstaka träd. Kyrkogårdens nordvästra hörn täcktes av tätt växande barrträd. En likbod fanns i kyrkogårdens nordvästra hörn. På äldre kartor, t ex 1799 års storskifteskarta, finns en byggnad på denna plats. 1921 års uppmättningsritning visar att det fanns 24 gravvårdar på kyrkogården, oregelbundet placerade inom 15 gräsklädda områden. Berglunds förslag innebar bl a plantering av lövträd inom områdena, gångar inom kvarter 6 och

7 planerades att täckas med stenhällar, i övrigt bibehölls huvudsakligen befintliga gångar. Övrig vegetation skulle utgöras av buskage i form av guldregn och syren.

1934 beslöt Askims kyrkofullmäktige att förlägga en kapellbyggnad på norra kyrkogården. Ett anslag om 6 000 kr beviljades till byggande av kapellet. Byggnadsarbetet planerades att utföras som nödhjälpsarbete. En kommitté tillsattes även för utvidgning och ordnande av norra kyrkogården, men man framhöll samtidigt vikten av att bevara kyrkogårdens ursprungliga ålderdomliga prägel. Kungliga byggnadsstyrelsen höll med: *”Ur kulturhistorisk synpunkt vore det vidare ett önskemål att den gamla kyrkogården ägnas pietetsfull vård såsom ett historiskt minnesmärke, även om det alltjämt brukas. Vid en utvidgning bör därför tillses, att den gamla anläggningens slutenhet så mycket som möjligt bevaras och att de nytillkomna delarna på ett försiktigt sätt ansluts till denna. Ett blivande gravkapell bör under alla omständigheter icke placeras på det gamla området.”* Arkitekt Axel Forssén fick uppdraget att utarbeta ett förslag för kyrkogårdens utvidgande. Det dröjde dock till 1961 då den Kungliga Byggnadsstyrel-

sen godkände ett förslag till partiell utvidgning av Askims norra kyrkogård. Planerna kring utvidgningen av kyrkogården föregicks av flera diskussioner och ändringar i ritningarna; ett förslag hade upprättats 1958 som reviderades. Ett tidigare förslag omfattade även delvis fornlämningsområdet i närheten av den gamla kyrkogården.

Vegetationshistoria

Den medeltida kyrkogården hade troligtvis ingen planterad växtlighet. Trädplanteringen på Askims norra kyrkogård anlades sannolikt i slutet av 1880-talet. Trädbeståndet skulle skänka begravningsplatsen parkkaraktär med skulle också rena marken och luften. Ett ideal vid planering vid denna tid var kravet på symmetri och rätlinjighet, vilket bl a gav upphov till trädkransen runt kyrkogården. Uppmättningsritningen från 1921 visar en tät trädkrans innanför omgärdningsmuren. Tre lövträd finns markerade inom kvarter 4, dessa växer fortfarande på platsen. Flera lövträd finns också markerade på kyrkogårdens sydöstra hörn, i dess nordvästra hörn växer vid denna tid barrträd.

BYGGNADER

Askims gamla kyrka

Askims första kyrka var en medeltida stenkyrka, årtal för dess uppförande är okänt. Kyrkans dopfont är prydd med romanska bladslingor och ett människohuvud, den antas vara huggen på 1200-talet, kanske kan kyrkan vara uppförd vid samma tid. Kyrkogården anlades i anlutning till kyrkan.

År 1868 växtes ett förslag om att uppföra en ny kyrka vid Högen, socknens mittpunkt, men åsikterna gick isär. Askims gamla kyrka brann under pågående godtjänst ner den 12 november 1876. Det finns en minnessten vid platsen för kyrkan på Askim norra kyrkogård.

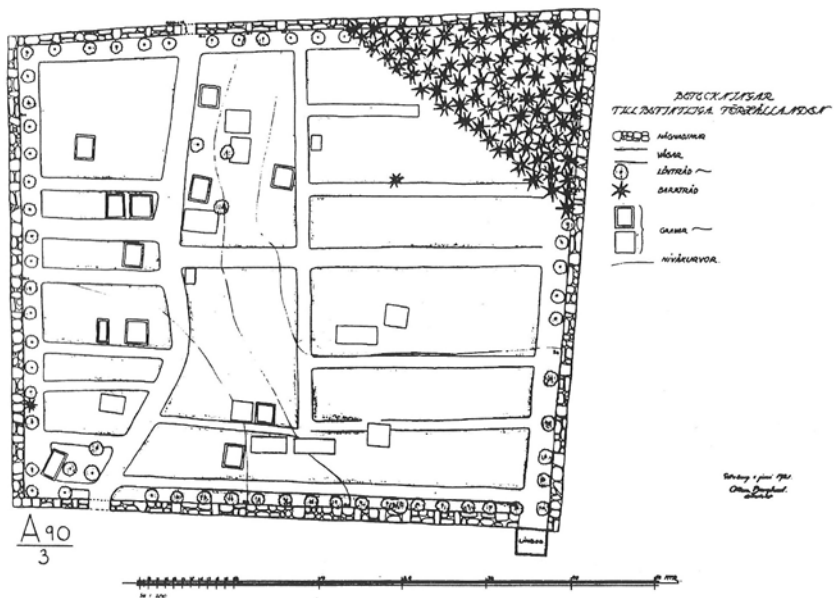

De gamla gravhällarna på platsen för Askim gamla kyrka.

Kronologi

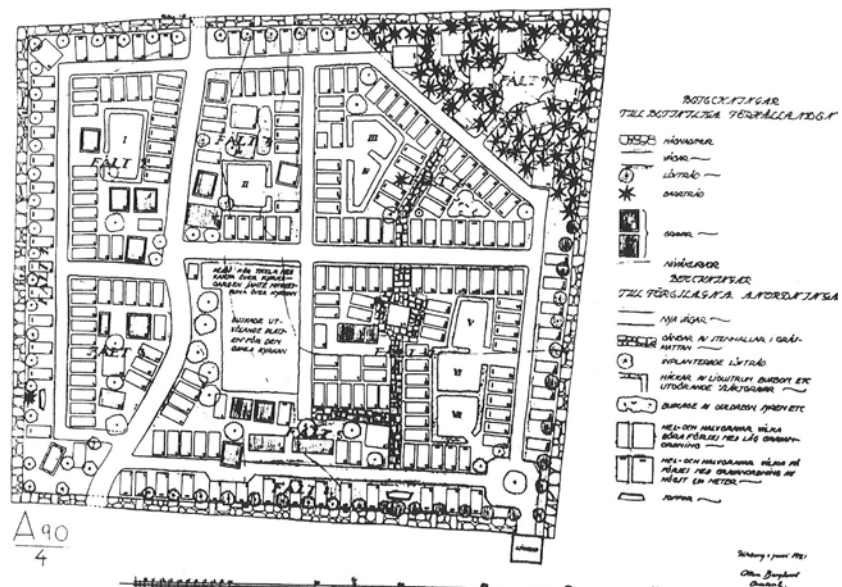
Årtal	Händelse	Utförande/kommentarer	Källa	Årtal	Händelse	Utförande/kommentarer	Källa
1200-talet	Askims gamla kyrka anläggs troligen.	Kyrka av gråsten med klocktorn.	Gbg Kyrkogårdsförvalt. (Kult. hi. inventering) Rapport 13				
1200-talet	Dopfunten tillverkas.	Troligen huggen av Torkillus.	Gbg Kyrkogårdsförvalt. (Kult. hi. inventering) Rapport 13				
1723	Gamla kyrkan renoveras.		Gbg Kyrkogårdsförvalt. (Kult. hi. inventering) Rapport 13				
1876	Gamla kyrkan brinner ner.	Brinner ner under en gudstjänst.	RAÄ (beb.reg)				
1973	Ritningarna till Mikaelsskyrkan godkänns av Raä.		RAÄ (beb.reg)				
1975-1976	Mikaelsskyrkan planläggs och uppförs.		RAÄ (beb.reg)				
1976	Vattenskada	Återuppbyggnaderna höll på frem till 1976.	RAÄ (beb.reg)				
1977	Orgeln färdigställs	Byggd av Grönlunds orgelbyggeri, Gammelstad.	RAÄ (beb.reg)				
1988	Ombyggnad av yttertak.	Johan Tuverts ark.kontor.	RAÄ (Beb.reg)				
2006	Kyrkans dörrhandtag från kyrkporten stals.		RAÄ (Beb.reg)				

UPPMÄTNINGSRITNING AV ASKIMS GAMLA KYRKOGRÅRD.

Kartor från 1921, uppmättningsritning åt vänster samt förslag till indelning av gamla kyrkogården nedan.

FÖRSLAG TILL INDELNING AV ASKIMS GAMLA KYRKOGRÅRD

KYRKOGÅRDARNAS UTVECKLING I SVERIGE

Fram till medeltiden begravdes de avlidna intill gården de tillhörde. Med kristendomens införande förändrades dock gravskicket. Till kyrkan kom kyrkogården att höra, vilket sågs som en helig plats och medlemmarna i varje byalag begravdes områdesvis. Så småningom delades kyrkogården upp utifrån bygdens hemman.

Någon vegetation som vi är vana vid fanns inte de första 1000 åren, det kunde finnas en ängsytta med enstaka träd som samsades om platsen med resta gravmonument av trä.

Att använda kyrkorummet för gravsättningar började också förekomma under medeltiden. Kyrkogården användes inte bara som begravningsplats utan sågs som en allmän plats där möten, sammankomster och handel kunde bedrivas. Träden fungerade som lövtäkt, vårdträd och kreatursfoder och därför hamlades de med jämna mellanrum. Trädarterna var oftast alm, ask och lind. Träden på våra kyrkogårdar idag berättar således om en lång kontinuitet av tradition och kulturhistoria!

Jesper Svedberg (1653-1735) var en föregångare inom kyrkogårdsförnyelsens område. Han återupptog Luthers syn på att kyrkogården skulle flyttas ut från staden och hänvisade till Bibeln där det beskrevs hur gravplatserna låg i det fria. Svedbergs idealbild var just en trädbeskuggad örtagård med plats för andakt där träden och växterna utgjorde en påminnelse om människans eviga liv.

1805 beslöt Gustav IV Adolf att förbjuda gravsättningar inne i kyrkorummen och att ha kyrkogårdar inne i de trånga städerna på gata och sanitära olägenheter. Även riksdagen tog ett liknande beslut 10 år senare. Nu började kyrkogårdarna planeras efter raka och symmetriska gångsystem, tydliga och regelbundna kvartersindelningar samt omsorgsfullt anlagda trädkransar. Traditionen med gravplatser inne i kyrkorna förbjöds definitivt 1874.

Storbritannien var det stora föregångslandet beträffande kyrkogårdarnas vegetation. Under 1700-talet influerades vi av dem att plantera mycket växter på kyrkogårdarna. De var med sin natursyn och kyrkogårdsromantik ett inspirationsland i sammanhanget. Sverige importerade många olika av exotiska träd till kyrkogårdarna under mitten

av 1800-talet, särskilt de hängande sorterna som förstärkte det brittiska, kyrkoromantiska temat. Till dessa sk sorgträd räknas bl a hängalm, tårbjörk, hängbok, gullregn, och hängask. 1800-talets industrialism präglar också kyrkogårdarna genom bl a materialvalet till gravvårdarna. Kors, staket och grindar utfördes av gjutet järn. Även stenhuggarna utökade sitt stensortiment. Det vi idag förknippar med äldre kyrkogårdar formades ofta i slutet av 1800-talet. De raka och symmetriska utformade kvarteren samt vårdade gravar i enskild ägo är ett utslag av 1800-talets stadsplaneideal.

INNEHÅLL

INVENTERINGSRESULTAT

GRAVVÅRDSTYPER	28
GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE	32
ENSKILDA KULTURGRAVAR	32
VEGETATION	36
ENTRÉER, MARK MM	38
UTRUSTNING	41
BELYSNING	41

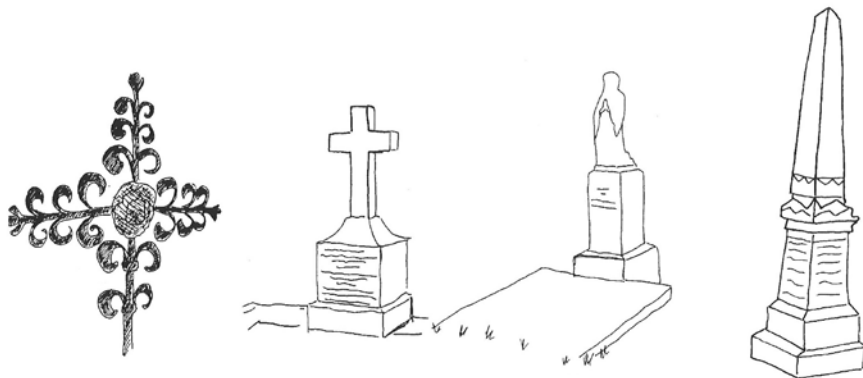

Grav nr 423 i kvarter 4 som är en av två obeliskformade gravvårdar som finns representerade på kyrkogården. Denna grav är dock inte utpekad som kulturgrav.

3. På kyrkogården finns få tidiga 1900-talsgravar, de obeliskformade gravvårdarna är också mycket ovanliga - på många andra kyrkogårdar är de annars vanligt förekommande i slutet av 1800-talet. I kv 4 och 5 finns några av denna typ, varav den i kv 4 är särskilt utmärkande bland övriga.

4. 1900-talets första decennier utmärks av gravvårdar med sten och ram som arbetats till en sammanhängande enhet tillverkade i granit. Av denna typ finns ett fåtal på kyrkogården.

Gravvårdar från tiden runt sekelskiftet 1900, de återfinns i kvarter 4, nr 421, kvarter 1, nr 101 samt nr 423 i kvarter 4.

Nr 616 i kvarter 6 är ett tidstypiskt exempel på gravvård där sten och ram utgör en sammanhängande enhet.

Gravsten och ram är sammanhängande. Gravvar 216 och 217 i kvarter 2.

5. Den modernistiska helt eller delvis blankpolerade, låga och breda gravstenar med enkla och smala stenramar är den typ som dominerar på kyrkogården. De är tillverkade i grå eller röd granit. Inskriptionen är ofta förhöjd och polerad. I kvarter 7 finns några gravar från 1930-talet men främst efter, med eller utan stenram.

I kvarter 7 finns ett flertal gravvårdar med röda eller svarta, polerade stenar med smala stenramar, men även utan ram.

Exempel på låga stengravar.

Den senare kyrkogårdsdelen karaktäriseras av låga stenar i olika material och utföranden.

6. På den senare utvidgade delen åt norr karaktäriseras gravplatserna ofta av en personlig karaktär i utformning och symbolspråk. Naturmotiv i form av tallar, solnedgångar, blommor mm förkommer gärna i dekoren. Det finns också mer djärva och utstickande exempel i sten, järn och trä.

Exempel på nutida gravstenar med varierande formspråk. De står i kvarter 9, nr 322, kvarter 7, nr 766 samt den nya delen, kvarter F, nr 215.

GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE

Stadsmuseet pekade 1999 ut 17 gravar med stort kulturhistoriskt värde, svartmarkerade på kartan på s. 9.

Kulturgravar

Enligt utdrag ur gravregistret i november 2011 äger Göteborgs kyrkogårdsförvaltning tre av dessa gravar med stort kulturhistoriskt värde. De har återlämnats till kyrkogårdsförvaltningen efter att privat gravrätt upphört, och kallas i registret Kulturgravar. De har i enlighet med riktlinjer som angetts i den kulturhistoriska inventeringen 1999 inte återupplåtits till nya ägare eftersom risken då finns att man förlorar kontrollen över det kulturhistoriska värdet. Dessa är på kartan markerade med rött.

Gravregistret anger utöver dessa tre ytterligare en gravvård som kulturgrav utifrån motiveringen att de inte skall återanvändas. Graven ingår i kategorin Kulturhistorisk miljö, se närmare beskrivning vad kategorin innebär på sid 65-66. Graven är markerad i blått på kartan enligt ovan.

Läs mer om detta på Utvecklingsförslag av Gravvårdar på s. 64.

ENSKILDA KULTURGRAVAR

Nedan följer inventeringsresultat över de fyra gravar som i kyrkogårdsförvaltningens register benämns Kulturgravar. Karaktär, kulturhistoriskt värde och status samt skador och åtgärdsbehov har beaktats.

Förutom skadeinventering har syftet varit att precisera det kulturhistoriska värdet av Kulturgravarna och se över beståndet för att erhålla en rimlig beståndsnivå möjlig att förvalta. Gravanordningarna har bedömts och delats in i två kategorier: Kulturgravar och Kulturhistorisk miljö.

För närmare förklaring av Kategoriindelning se Utvecklingsförslag s. 64 ff.

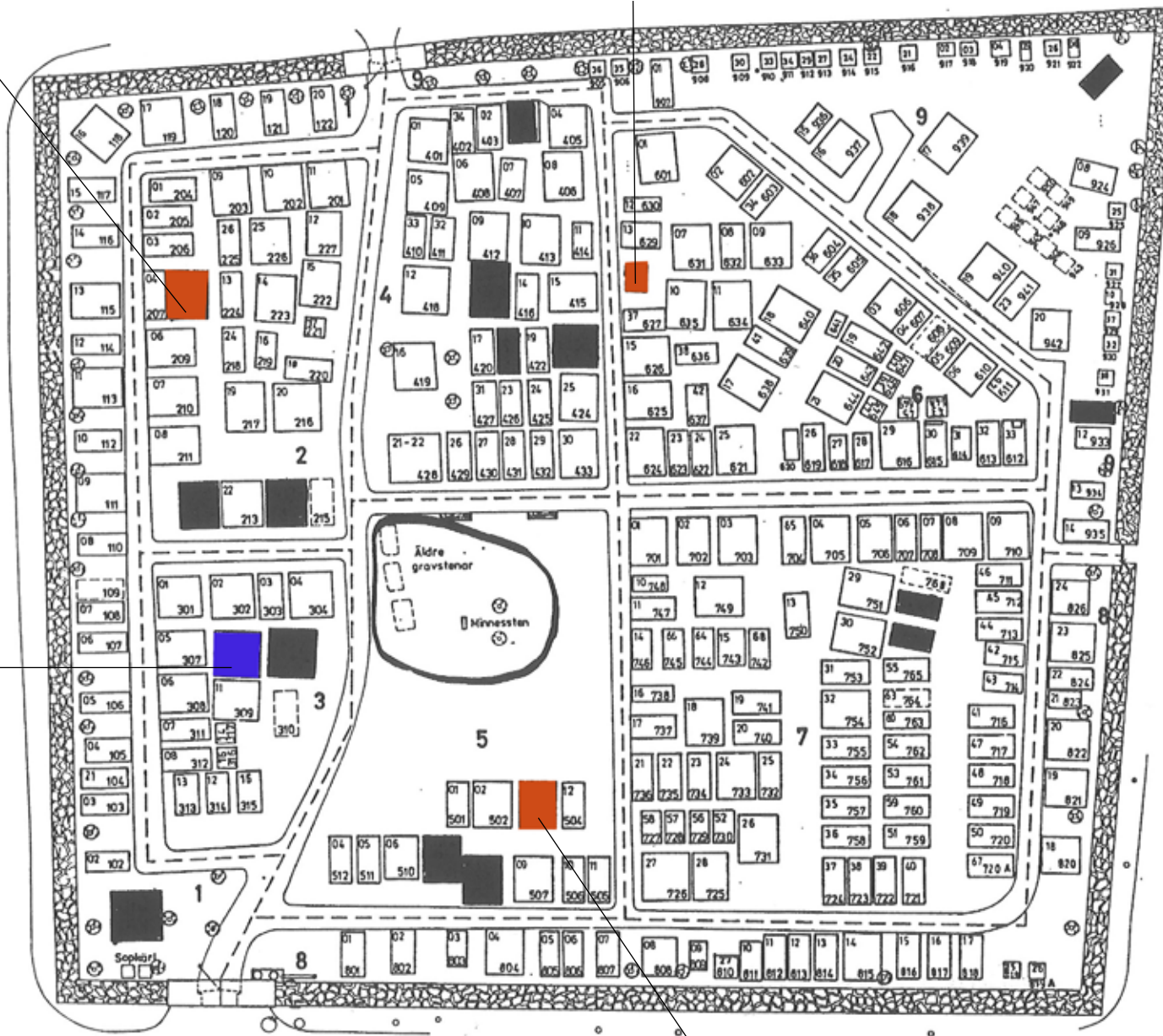
För vidare generella skötselråd se Göteborgs stadsmuseums rapport 13 (1999), s 85 ff.

208

628

306

503

Kulturgravar

Kvarter 2

208

Kvarter 5

503

Kvarter 6

628

Kulturhistorisk miljö

Kvarter 3

306

Kulturhistoriskt värdefulla gravar på Askims norra kyrkogård. Svart markering visar gravar av kulturhistoriskt värde under privat förvaltning. Röd markering visar Kulturgravar under kyrkogårdsförvaltningens förvaltning. Blå visar gravar under kategorin Kulturhistorisk miljö.

GRAV 208 (KULTURGRAV)

Karaktärisering: Obeliskformad, blankpolerad svart sten i tre delar där den nedersta basen består av en grå granitsten med avfasade kanter på ovansidan. Utskjutande inskription. Även ramen är av grå granit med avfasade kanter på ovansidan. Ramen är fylld med flis.

LANDTBRUKAREN
C. ADOLF ERIKSSON
f. 6/11 1838 d. 19/1 1921
HUSTRUN
ANNA JOHANNA
f. 29/6 1830 d. 26/2 1911

Kulturhistoriskt värde och status: Gravstenen är unik på kyrkogården då det endast finns en obeliskformad sten ytterligare men dess uttryck skiljer sig från denna. Vården är miljö- och karaktärsskapande för kyrkogården i tidstypiskt utförande. Upptagen som kulturgrav: skall ej återupplåtas.

Skador och åtgärdsbehov: Alg- och mosspåväxt samt smutsad. I övrigt i gott skick. Bör rengöras.

GRAV 503 (KULTURGRAV)

Karaktärisering: Relativt hög stenram av grå granit där gravstenen infattas i ramen. Fint utfört inhuggen kantavslut i snäckformad dekoration. Stenen med inskription har en vacker böljande form och höjer sig över ramen. Har flisfyllning.

ANDERS PETTERSSONS
FAMILJEGRAF

Kulturhistoriskt värde och status: Unik sten på kyrkogården. Är tidstypisk i sin utformning, låg och bred med sammanhörande ram. Är miljö- och karaktärsskapande.

Skador och åtgärdsbehov: Gott skick, ram och vård bevuxen med lav och mossa och bör rengöras samt ses över kontinuerligt.

GRAV 628 (KULTURGRAV)

Karaktärisering: En stenhäll direkt i mark med inskriptioner i text och dekorer som änglar, timglas, dödskalle och blomverk. Rester av järnhandtag.

Kulturhistoriskt värde och status: Kallas för Kapargraven och är kyrkogårdens äldsta gravsten, från 1753.

Skador och åtgärdsbehov: Stenens inskriptioner och dekorer är mycket svårtydda p g a vittringsskador. Ena hörnet av stenen har spruckit helt av. Järnbeslag är till stor del sönderrostade. Mycket alg- och mosspåväxt. Är i ehov av rengöring och översyn. En diskussion kring hur vittringsskadorna kan förvärras bör tas upp.

GRAV 306 (KULTURHISTORISK MILJÖ)

Karaktärisering: Kraftig, bred stenram med fyllning av singel. Hörnsten med avfasade ovankanter. Består av två gravstenar med rundbågade ovanandel, inhuggen inskription samt en låg sten som ingår i ramen och som binder gravstenarna samman. Tre stenklot kröner ramen i ovandelen.

Sten 1:

ANDERS NILSSON
1853 - 1920
PIXBO

Sten 2:

LANTBRUKAREN
NILS ANDERSSON
1811-1859
HUSTRUN KAROLINA
1823-1879
PER ANDERSSON
1829-1918
PIXBO

Kulturhistoriskt värde och status: Miljö- och karaktärskapande. Ovanlig i sitt slag med två gravstenar, tydligt avläsbar familjehistorik från 1800-talets mitt.

Skador och åtgärdsbehov: Ramen har delvis alg- och mosspåväxt. En av stenarna ser nyligen rengjord och ifylld ut, viss algpåväxt på den äldre stenen. En stor stubbe efter en kraftig idegran som tidigare växt på graven finns kvar, den bör på sikt avlägsnas.

Övrigt: Stenen är ej utmärkt i Stadsmuseets inventering av Askims kyrkogårdar men är utmärkt som kulturgrav av Kyrkogårdsförvaltningen.

VEGETATION

Allmänt

Askims norra kyrkogård är en ganska liten kyrkogård. Den är relativt skyddat placerad i området med ett angränsande skogsparti i söder. Kyrkogården kan upplevas som relativt växtfattig i sin utformning. Dock utgör den istället rika växtligheten runtomkring kyrkogården ett mycket bra komplement. I den norra delen angränsar ett gravfält från vikingatiden som sköts med regelbunden slätter, vilket har lett till ett resultat av att vackra solitärträd fått ett eget utrymme och den marktäckande växtligheten för tankarna till ängs- eller hagmarker.

På den södra delen växer en mycket karakteristisk trädgrupp bestående av en tysklönn och en skogsalm invid en minnessten. Detta kvarter med sitt centrala läge utgör tack vare närvaron av de mäktiga träden en påtagligt karaktärsbildande del av hela kyrkogården. Därför bör platsens egenskaper bevaras och utvecklas.

I det nordvästra hörnet av den gamla delen råden en viss obalans när det gäller växtligheten. Troligtvis självsådda träd har vuxit upp invid den vackra stenvallen som skiljer den gamla delen från den nya.

På den nya delen i norr växer idag ett antal fina vårtbjörkar. Rygghäckar av liguster och rosenspirea har delvis tagits bort och ersatts av perenner.

Inramning

Kyrkogården ramas in naturligt av skogsdungar i söder, väster och ett trädbevuxet gravfält från vikingatiden i norr. På den östra sidan växer en gles trädridå. Denna växtlighet utgör en mycket fullgod ersättning för en avsaknad planterad trädkrans.

I det nordvästra hörnet av den gamla delen står ett antal självsådda träd tätt intill den vackra stenvallen. Träden utgörs av arterna rönn, skogsalm och fågelbär. Invid grav nr 0940 växer en vårtbjörk.

I den östra delen av nya kyrkogården ligger en rad med gravar som angränsar till skolgården.

I den östra delen av den gamla kyrkogården finns en gles trädridå bestående av ask, tysklönn, bok och tre stycken rödekar.

I norr gränsar kyrkogården mot ett gammalt gravfält.

Nordvästra hörnet med självsådda träd.

En praktfull tysklönn.

Häckar

Kyrkogården innehåller få rygghäckar eller häckar överhuvudtaget. På nya delen har ett arbete påbörjats med att ta bort häckar med liguster och rosenspirea på fält F och ersätta dem med perenner.

Övrig vegetation

Kyrkogårdsmuren är på sina ställen rikligt bevuxen med sedum, violer, ormbunkar, kaprifol m.m, vilket är mycket dekorativt.

På gravarna växer relativt sparsamt med vedartad växtlighet. På några gravar står buxbomsklot eller thujor i par, annars växer här främst sommarblommor, men även en del perenner som funkia och näva.

ENTRÉER OCH MARK M.M.

Murverk

Den äldre delen av kyrkogården omgärdas av en bitvis ganska hög kallstensmur. Muren är lokalt mycket instabil och kalvar ur. En del av muren åt söder har lagts om.

Entréer

I muren finns två stigportar som utgör de två huvudentréerna. De har försetts med grindar i trä, svartmålade. Stigportarna putsades enligt muntlig källa om för ett par år sedan men har stora skador med organisk påväxt, bom samt färg och puts som faller av i stora bitar.

Muröppningen mellan den nya och gamla kyrkogården skall kompletteras med en grind i samma stil som övriga.

Stigporten åt öster.

På flera håll kalvar stenar i olika storlekar ur.

Muröppning mellan nya och gamla kyrkogården.

- Entré / stigport
- Serviceplats / miljöstation
- ★ Belysningsstolpe

Servicesationerna har samlats upp och organiserats under tiden inventeringen pågick, här är före och efterbild vid den östra stiporten. Enligt förslaget i bou´n kan man med enkla medel höja intrycket ytterligare.

Gångar och markbeläggning mm

Idag finns en gång genom gamla kyrkogården som är lagd med singel. I övrigt växer gräs, även över de ytor som är naturliga stråk - runt den gamla kyrkogården samt genom muröppningen till den senare tillkomna kyrkogården. Den grusbelagda gången på den äldre kyrkogården markerar det gamla stråket som finns kvar efter den medeltida kyrkans placering.

Från Askims Backaväg, som leder upp till Mikael kyrkan och delar av den senare tillkomna kyrkogården mot skolan, går en grusad gång längs med muren fram till personalbyggnaden och miljöstationen. Liksom på den äldre delen, växer gräs på övriga ytor. Man kan dock ana de gamla stråken i gräsytan.

Vägen till personalhuset längs muren till den gamla kyrkogården.

Igenvuxen gång som förbinder den äldre och nyare kyrkogårdsdelarna.

Igenvuxen gång på den senare tillkomna kyrkogården.

Den gamla, singelbelagda gången på den gamla kyrkogården.

Askims Backaväg leder utmed kyrkogårdens östra sida upp till Michael kyrkan. Vägen delar upp kyrkogården då ett flertal gravar ligger på andra sidan vägen mot skolområdet.

Askim Backaväg som till viss del delar av kyrkogården.

Bänk på den äldre delen.

Bänk på den nya delen av kyrkogården.

Servicestation invid Askim Backaväg.

UTRUSTNING

Bänkar/soffor

Det finns två modeller av soffor. På den gamla kyrkogårdsdelen finns två grön-målade av trä, i en klassisk design. Den ena står invid östra muren, den andra vid platsen för den gamla, medeltida kyrkan.

På den nyare delen står två soffor som är enkelt utförda av betongfundament och trä, omålade.

Skyltar

Informationsskyltar saknas. En minnessten invid platsen för den gamla kyrkan beskriver kyrkogårdens historia.

Servicestation

På den äldre delen finns två servicestationer med vattenposter, en intill varje stigport. Även på den nyare delen finns två stationer. De består av gröna avfallstunnor med träinramning, vattenkannor och en vattenpost.

BELYSNING

Kyrkogården, både den äldre och nyare delen, saknar helt belysning. Längs med Askim Backaväg, finns idag sex belysningsstolpar i galvat stål.

Belysningsstolpar längs med Askim Backaväg.

INNEHÅLL

FÖRSLAG PÅ BEVARANDE OCH UTVECKLING

ALLMÄNT	44
VEGETATION.....	46
ENTRÉER OCH MARK MM	53
UTRUSTNING	54
BELYSNING.....	56
GRAVANORDNINGAR	58

FÖRSLAG PÅ BEVARANDE OCH UTVECKLING

ALLMÄNT

Kyrkogården har flera kvaliteter både ur kulturhistorisk samt miljö- och upplevelsemässigt perspektiv.

Askim norra kyrkogård består av den äldre delen och den senare tillkomna delen. Den äldre kyrkogården kraktäriseras av den omgivande muren, den lätt slingrande grusade gången med medeltida anor, gravplatserna med fält i oregelbundna former och på vissa håll informellt placerade gravplatser. Det finns få äldre bevarade gravar, de flesta är från 1940-talet och framåt.

Den nyare delen ligger vackert intill det gamla gravfältet. Gravplatserna åt norr är placerade efter gravfältets svagt böjda form vilket ger en vacker karaktär åt kyrkogården. Hela den nyare delen är formad som en kvarts tårbit vilket gör att även om gravplatserna är strikt placerade i raka rader balanserar kyrkogårdens form upp det och intrycket blir välkomnande. Här saknas grusade gångar, det finns en rak väg som avgränsar denna del från den äldre kyrkogårdsdelen.

En avlång ”remsa” med gravplatser är placerade utefter Askim Backaväg i höjd med den senare tillkomna kyrkogården, alldeles intill skolan och skolgården.

På sid 13-14 presenteras de karaktärsdrag och delar av kyrkogårdsmiljön som är väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt. Flera av dessa kvaliteter är idag bortrationaliserade.

Vad gäller utvecklingen av kulturmiljön på Askims norra kyrkogård består den främst av ett aktivt bevarande genom underhåll i förhållande till de riktlinjer som beskrivs där.

Det är viktigt att kyrkogårdens kvaliteter inte utarmas på grund av sänkta skötselkrav. Vissa skötselmoment kan inte rationaliseras bort utan att kulturhistoriska eller formmässiga värden försvinner. Exempel på hotade attribut är grusgångar och brist på löpande underhåll av stenmurar och skötsel av växter.

Kulturmiljövården med underhållsbehov

VEGETATION

Under medeltiden fanns det sannolikt ingen planterad växtlighet på kyrkogården. Under slutet av 1880-talet planterades troligen träd som skulle inge kyrkogården en parkkaraktär. Vid denna tid var idealet symmetri och rätlinjighet, vilket ofta resulterade i raka trädrader och troligen tillkom trädkransen runt kyrkogården då. Enligt 1921 års uppmättningsritning finns en tät trädkrans innanför omgärdningsmuren. Vad man kan se på kartan har det funnits relativt många lövträd på kyrkogården. Tre lövträd växte i kvarter 4 (A) och som vid inventeringen 1999 fortfarande stod kvar, dessa är idag borttagna. Inom kvarter 9, på kyrkogårdens nordvästra hörn (B), växte ett stort antal barrträd.

Utvecklingsmöjligheter allmänt

Som tidigare nämnts kan kyrkogården, särskilt den äldre delen, upplevas som relativt växtfattig idag. Därför utgör den rika växtligheten runt omkring kyrkogården ett mycket bra komplement.

Trädram runt kyrkogården.

Kvarter 5

Trädgruppen som växer i kvarter 5 (C) består av två mäktiga exemplar av tysklönn och skogsalm, och de blir mycket kraktärsskapande för hela kyrkogården. Platsens egenskaper bör bevaras och utvecklas.

Kvarter 9

Det nordvästra hörnet vid kvarter 9 (D) består av troligen självsådda träd och en viss obalans råder när det gäller växtligheten. Träden utgörs av arterna rönn, skogsalm och fågelbär. Invid grav nr 940 (B) växer en vårtbjörk. Här skulle en förändring behövas; en översyn av växtmaterialet för att kunna uppnå en mer harmoniskt resultat. Förslagsvis tas de självsådda träden skogsalm och två stycken fågelbär samt vårtbjörken ned. Rönnen kan bevaras eftersom den har en sådan naturlig och förhållandevis bra placering i miljön.

En utvecklande idé vore att plantera två grupper (pendanger) i kvarterets centrala del med lägre flerstammiga träd och en tät undervegetation. I övrigt saknar den gamla delen platsmöjligheter för ny etablering av växtmaterial och kvarter 9 är det område som alltjämt har en yta kvar att använda för detta ändamål.

Tysklönn och skogsalm i kvarter 5 är mycket karaktärsskapande för kyrkogården.

Det norra hörnet i kvarter 9 bör planeras med nytt växtmaterial.

Kvarter 9 (B) bör planeras med nytt växtmaterial, vilket skulle förhöja upplevelsen av platsen.

Kvarter F / nya delen

På den nya delen i norr (E) växer idag ett antal fina vårtbjörkar. Några av dessa som växer i den västra delen utgör ett alltför tätt bestånd på grund av att stora träd utanför kyrkogården växer in med sina kronor. Därför kan en utglesning av några av dessa individer till förmån för mer ljusinsläpp i området vara av godo.

Häckarna på de nya delen i form av liguster och rosenspirea byts nu ut till perenner. Dessa blir mer och mer vanliga på kyrkogårdar och är trevliga inslag i miljön. Fördelen är att man inte behöver formklippa dem, även om också perenner behöver regelbunden omsorg.

I den östra delen av den nya kyrkogården (F) råder en mycket ovärdig situation när det gäller placeringen av gravplatser alldeles intill en mycket larmande skolgård. Dessutom likt en refug i en gatumiljö, skärs dessa gravar av från övriga kyrkogården av en tillfartsväg till Mikaelsskyrkan. Den påtagligt larmande skolgården stör högst anmärkningsvärt lugnet och friden vid dessa gravplaster. Här krävs en ordentlig insats för att uppnå ett mer tillfredsställande resultat. En utveckling vore att man dels stensatte tillfartsvägen med exempelvis gatsten av bohusslänsk granit längs den sträcka som passerar gravarna. Samtidigt sätts pollare upp på ömse sidor för

att få ned hastigheten på trafiken.

Bakom ryggen på gravstenarna och som avskiljning mot skolgården planteras en häck av bok eller avenbok. Fördelen med dessa arter är att de behåller sina blad (brunfärgade) över vintern, vilket skapar en gynnsam avgränsningseffekt året om och ett mentalt bullerskydd. Olika typer av barrväxter såsom idegran, thuja eller cypress kan också vara ett alternativ. Det finns även häckväxter som kallas för ”färdig häck”, vilket innebär att man kan köpa ett äldre växtmaterial och på så sätt få ett mer färdigt resultat direkt.

Alternativt eller i kombination med växter sätts ett staket eller spaljé upp som är ljusgenomsläppligt.

Askim Backaväg

Kvarter F med perennrabatt.

En ny markläggning på vägen i kombination med pollare skulle få ner hastigheten och öka intrycket av att man befinner sig på en kyrkogård.

Gravplatser intill skola.

I detta område växer också ett oerhört ståtligt exemplar av en tall som fått fritt spelutrymme under en lång tid och som bör bevaras.

Fin tall i kvarter F.

Den nya kyrkogården gränsar mot ett äldre gravfält.

Inramning

En gles trädridå växer i den östra delen av den gamla kyrkogården (G) bestående av ask, tysklönn, bok och tre stycken rödekar. För att utveckla detta område vore en komplettering med buskage under befintliga träd en positiv insats för att förstärka inramningen och rumsligheten av kyrkogården.

Solitärträd

Merparten av de befintliga solitärträden på kyrkogården bör bevaras. Endast något enstaka undantag med en vårtbjörk i kvarter F vid grav 343 bör tas bort. Den ståtliga tallen vid grav 284 i kvarter F och den fina dungen i kvarter 5 med tysklönn och skogsalm bör bevaras. Likaså gruppen med ginnalalönnar vid grav 172 i kvarter F.

Tysklönn i kvarter 5.

Som en utveckling behöver kyrkogården fler solitärträd. Ett nytt formspråk med solitära pelarträd skulle kunna förhöja kyrkogårdens estetik. Likaså begreppet ”sorgträd” som annars är ett mycket vanligt förekommande inslag, kunde här tillföra ytterligare kvalitéer.

Tänkbara platser för ett ”sorgträd” kan vara mitt på kvarter 9 gamla delen, alternativt nordöstra murhörnet på kvarter 8 (H).

Pelarträd kan etableras på bägge sidor om entrén mellan gamla och nya delen. Det kan också vara tänkbart vid kyrkogårdens olika tomthörnen (H).

Häckar

Kyrkogården innehåller generellt lite häckar, både vad gäller rygghäckar som häckar överhuvudtaget. Nya rabatter med perenner har etablerats. Nya häckar alternativt staket bör sättas mot skolgården.

För att utveckla och lyfta fram den centrala platsen kvarter 5 på den gamla kyrkogården föreslås att hela ytan får en grusbeklädnad bestående av stenmjöl istället för den befintliga gräsmattan. Längs kvarterets gränser mot gångvägarna runt planteras en ligusterhäck med ett antal ingångar i alla väderstreck. Ligusterhäcken ska hållas låg och formklippt. Runt de vackra och mäktiga solitärträden byggs en rundbänk med plats för kontemplation. Ett antal fler vanliga bänkar kan också placeras ut på den nya grusade ytan.

Servicestationer

Samtliga servicestationer saknar inramning eller insynsskydd. Det faktum att man ser soptunnor så tydligt lite varstans kan tyvärr upplevas förfulande för hela kyrkogårdsmiljön. En inramning av dessa platser med hjälp av vintergröna häckar alternativt dekorativa staket är en estetisk utveckling som kommer att upplevas som positiv.

Växtmaterial

Plantskolehandeln tillhandahåller idag ett mycket stort och spännande växtmaterialsor-timent. Sorter och kvaliteter utvecklas hela tiden. Gamla sorter som använts av tradition på kyrkogårdar i Sverige har nu fått nya bättre varianter. Viktigt är naturligtvis här, att man så långt det är möjligt, följer de traditioner som kyrkogården har haft. Att man inte väljer nya sorter som alltför mycket liknar förädlade trädgårdsformer, såsom dvärgformer och träd ympade på lågstammar.

Att välja för kyrkogården nya former såsom hängformer eller pelarformer kan fungera som en mycket positiv utveckling för hela miljön.

Förslag på växtmaterial till inramningen

Gles trädridå - öster om kvarter 8

Amelanchier canadensis	Häggmispel	kvalitet hög buskageväxt
Philadelphus coronarius	Doftschersmin	kvalitet m-hög buskageväxt
Lonicera maackii	'Kristall' Koreatry	kvalitet m-hög buskageväxt
Euonymus alatus	Vingad benved	kvalitet låg buskageväxt
Aronia melanocarpa	Svart aronia	kvalitet låg buskageväxt

Kvarter 9

Kopparlön	Acer griseum	kvalitet flerstammig
Ginnalalön	Acer ginnala	kvalitet flerstammig
Prunus serrula	Glanskörbär	kvalitet flerstammig
Taxus repandens	Krypidegran	marktäckande vegetation
Hedera helix	Murgröna	marktäckande vegetation
Geranium macrorrhizum	Flocknäva	marktäckande vegetation

Kvarter F – östra delen

Carpinus betulus	Avenbok	kvalitet häckplantor
Fagus sylvatica	Bok	kvalitet häckplantor
Taxus media 'Hillii'	Idegran	kvalitet häckplantor
Thuja occidentalis 'Brabant'	Häcktuja	kvalitet häckplantor
Hydrangea petiolaris	Klättherhortensia	kvalitet klängväxt
Parthenocissus quinque- folia	Klättervildvin	kvalitet klängväxt

Förslag på solitärträd

Corylus avellana 'Pendula'	Hänghassel	"sorgträd"
Betula pendula 'Youngii'	Hängbjörk	"sorgträd"
Pyrus salicifolia 'Pendula'	Silverpäron	"sorgträd"
Fagus sylvatica 'Dawyck'	Pelarbok	pelarträd
Fagus sylvatica 'Dawyck purple'	Pelarblodbok	pelarträd
Quercus robur 'Fastigiata Koster'	Kosters pelarek	pelarträd

Förslag på häckväxter kring miljöstationer

Carpinus betulus	Avenbok	kvarsittande bruna blad som skydd vintertid
Fagus sylvatica	Bok	kvarsittande bruna blad som skydd vintertid
Ligustrum vulgare 'Atrovirens'	Vintergrön liguster	50% vintergrön
Taxus media 'Hilli'	Idegran	vintergrön
Thuja 'Smaragd'	Smaragdtuja	vintergrön

ENTRÉER OCH MARK M.M.

Entréer

Det är av högsta vikt att bevara och underhålla stigportarna. Enligt uppgift renoverades dessa relativt nyligen men båda portar har idag kraftiga skador i form av puts- och färgavsläpp. Stigportarna är i stort behov av varsam restaurering. Garantitiden för den förra entreprenaden bör kontrolleras vad gäller arbete och material, kanske kan detta göras om kostnadsfritt.

Gångar och markbeläggning

Gångarna var en av de utpekade kvaliteter som skulle bevaras och underhållas enligt Stadsmuseets inventering från 1999. Samtliga gångar förutom stråket som löper mellan stigportarna på den gamla kyrkogården, är idag igenväxta med gräs. Åtminstone huvudstråken med gången som löper runt kyrkogården samt genom den till den nya kyrkogården, bör återupptas och läggas med stensmjöl som är tillgänglighetsanpassat. Det är viktigt med mycket grönyta, men gångstråken ger också kyrkogården karaktär och samtidigt ett välkomnande intryck.

Den befintliga gången är belagd med grus och det är viktigt att den bevaras sådan, komplettera gärna med stensmjöl. Ur både

skötsel- och tillgänglighetssynpunkt är hårdpackade ytor att föredra. Gången bör kompletteras med en kantsten eller motsvarande för att motverka att den växer igen och underlätta underhåll.

Murverk

Murverken på kyrkogården är mycket viktiga att bevara. De är vackert uppbyggda med natursten, och skall förbli kallmurade. (Behövs mot förmodan extra förstärkning skall mjukare bruk såsom hydrauliskt kalkbruk användas.) Partier med stembortfall bör en stenläggare åtgärda.

Murarna är på flera håll i stort behov av åtgärder. I juni 2011 lades delar av muren om i norr mot den nya kyrkogården. Muren i sin helhet (enligt markeringarna på planen ovan) behöver en varsam upprustning.

Puts- och färgbortfall på stigport.

Delar av muren i norr är omlagd.

De gamla stegen i muren vid den östra stigporten sitter partiellt löst och behöver ses över och justeras, förankras. De är en unik detalj i kyrkogårdsmiljön.

"Trappeg" i mur.

UTRUSTNING

Bänkar/soffor

På den äldre delen av kyrkogården finns två bänkar av trä i enkel klassisk design. På den senare tillkomna delen finns också två bänkar, enkelt utförda av betongfundament och omålat trä. De äldre bänkarna på den nyare delen bör på sikt bytas ut till mer omsorgsfullt utformade, liknande bänkarna på den äldre delen. Träbänkarna är i behov av underhåll; borttagning av löst sittande färg, slipning, grundning och ommålning.

Skyltar

Orienteringsskylt med kvarters- och gravnummer saknas och placeras till exempel i anslutning till huvudentrén. Minnesstenen över den gamla kyrkan bör rengöras från alger och mossor så att den är lättare att läsa.

Istället för kvartersskyltar finns det stenar liggande i mark ingraverade med kvartersnummer, vilket ger ett fint och naturligt intryck. Stenarna hade vid första inventeringstillfället sjunkit ner i marken och siffrorna syntes inte. Vid senare besök var detta åtgärdat, det är viktigt att denna tillsyn görs löpande.

Kvartersten.

Serviceplatser

Gamla delen har en serviceplats invid den östra stigporten samt en ”informell” invid den västra med några soptunnor. På den nyare delen finns det också två stationer, den ena placerad intill vägen och en liten samling med träd, den andra är mer centralt belägen i kyrkogårdsdelen. Gemensamt för stationerna är att de är fullt exponerade i kyrkogården och saknar någon form av inramning eller skydd. Vid första inventeringstillfället var antalet soptunnor överdimensionerade, därefter har en rensning gjorts och tunnorna har försetts med ett skydd av trä vilket ökar estetiken. Även uppställning och förvaring för verktyg, spadar och krattor, vattenkannor o d har gjorts. Servicestationerna på den nyare delen har också setts över och gestaltas med

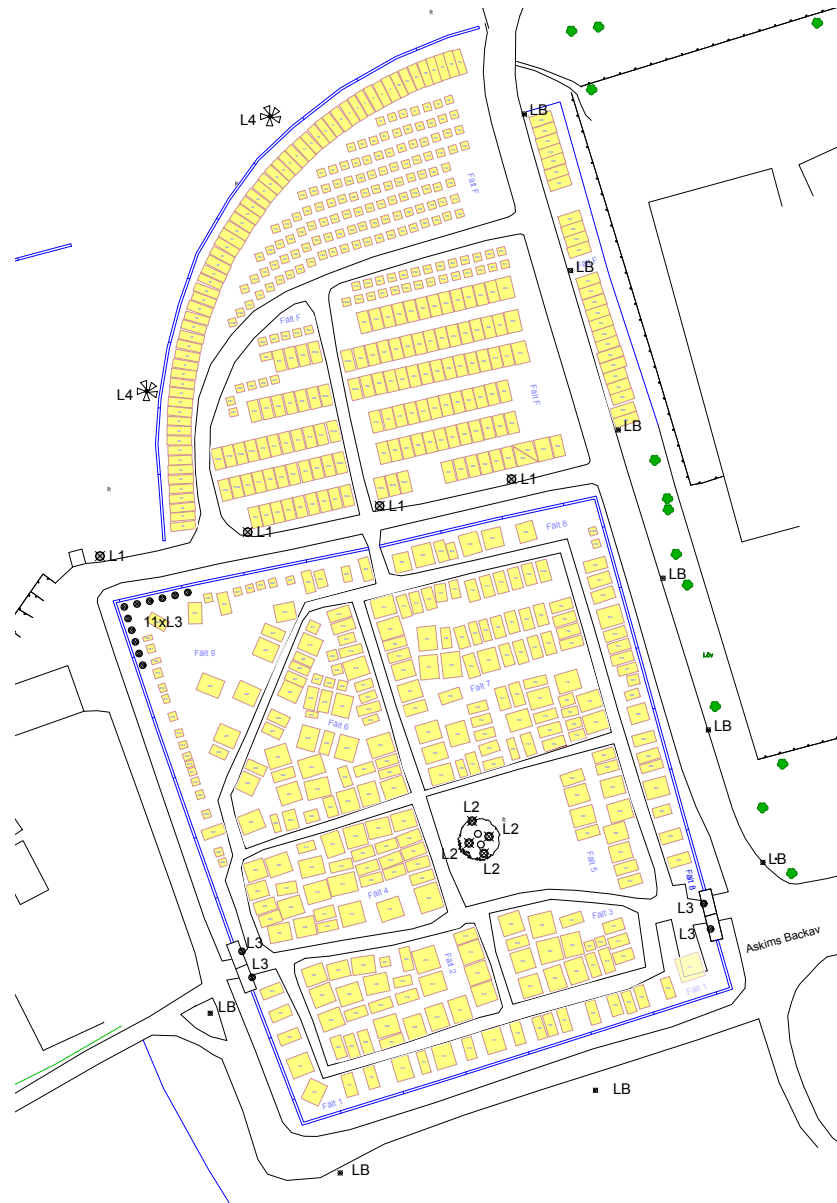
Serviceplats intill östra stigporten före och efter iordningsställande.

träskydd över tunnorna. Se gärna förslag på inramning under vegetationsdelen.

Servicestation på den nyare delen.

Illustrationsplan Utveckling belysning

- LB Befinlig belysning i området.
- L1 Parkarmatur Plurio Effekt Thorn MT35W 830 + 4 meter galvaniserade stolpe. Målas efter ett år i en ralkulör.
- L2 Strålkastare Superlight kompakt Fergin, 16° MT 830. Belyser Träden (se skissen: sittbänk).
- L3 Markstrålkastare Tapioca Ares LED 3W varmvit bredstrålade belyser stenmur och valv (se skissen entrévalv).
- L4 5 st armturer Nightspot Fergin mellanstrålade 70w MT 830 silvergrå. Armaturtillbehör: 5 st stolpfästen. Stolpe: Typ Moramast konist galvaniserad stål toppdiameter 76 mm (se skissen L4).

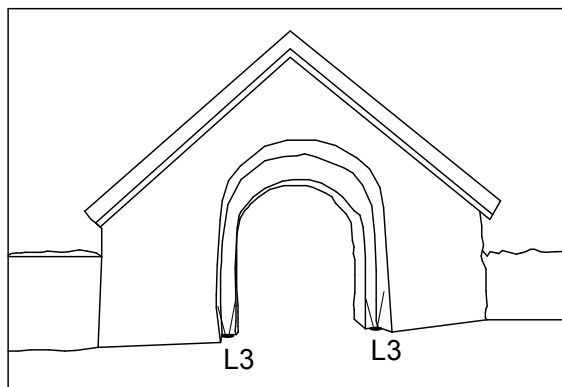
BELYSNING

Det saknas idag belysning på kyrkogården som helhet. Längs med Askim Backa väg står sex stycken solpar som ger ett visst spilljus.

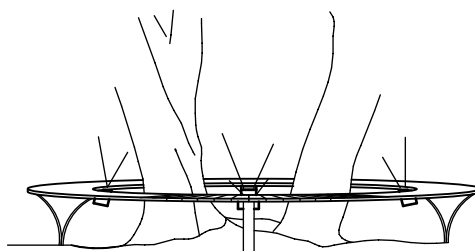
Ny parkarmaturen (L4) föreslås av märket Plurio Effect av Thorn med 35W metalhalogen. Den är rätt avbländad och riktar ljuset på mark. Den sätts på en 4 meter galvaniserad stolpe som målas efter ett år i RAL kulör, t ex en grå/grön kulör som lättar upp intrycket av dem men samtidigt smälter in i miljön. Detta för att markera kyrkogården och vara avvikande från gatan och gångstråk.

Strålkastare (L2) Superlight kompakt Fergin, 16 grader MT 830 som belyser träden enligt illustration för att skapa en rumslighet och trygghet i parken.

(L3) Markstrålkastare Tapica Ares LED 3 W förslås belysa stenmur och valv också för att ge kyrkogården ett avslut och rumslighet vilket ger besökaren en välkomnande känsla av trygghet.

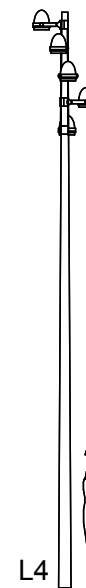

L3 Markstrålkastare

4xL2

L2 Strålkastare som belyser träden vid minnesplatsen

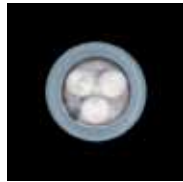

L4 Parkarmatur på 4 meters stolpe

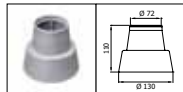

4xl

TAPIOCA led

ON REQUEST

101
BOX FOR INSTALLATION
Ø 130 H 110 mm

ON REQUEST

101
BOX FOR INSTALLATION
Ø 130 H 110 mm

Ø 70 ONLY GLASS

1007340
3 COOL WHITE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

1005640
3 WARM WHITE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

1007540
3 BLUE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

Ø 90 ANODIZED ALUMINIUM FRAME

1007327
3 COOL WHITE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

1005627
3 WARM WHITE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

1007527
3 BLUE LED 3x1W/24V d.c.
Remote electronic power supply to be ordered
T 40°

Plurio Effect Produkttegenskaper

- Ljuset lyser genom de genomskinliga vita ringarna på armaturhuset vilket skapar en välkomnande och behaglig stämning
- Passar för parker eller promenadstråk
- Armaturhuset kan anpassas med olika mönsterfilter på begäran
- Avbländningsring för att minska bländningen vid användning av klar kupa, på begäran
- Enkelt underhåll och snabb installation
- Särskilt utformat sortiment med dekorativa stolpar och fästen som uppfyller EN40
- 120° avbländningsskydd för avskärmning av ljus, för användning t ex i bostadsområden
- Inget störande ströljus, ULOR = 4 %

Ljuskällor

- 26/32/42 TCTEL (FSM) kompaktryör, sockel: GX24q-3/4
- 57W TCTEL (FSM) kompaktryör, sockel: GX24q-4/5
- 70W HSE (SE) högtrycksnatriumlampa, sockel: E27
- 70W HST (ST) högtrycksnatriumlampa, sockel: E27
- 70W HIT-CE (MT) keramisk metallhalogenlampa, sockel: E27, tändpuls 2,5 kV
- 70W HIE-CE (ME) keramisk metallhalogenlampa, sockel: E27, tändpuls 2,5 kV

Material/Ytbehandling

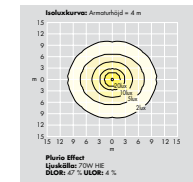
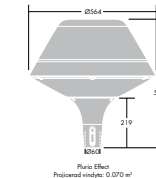
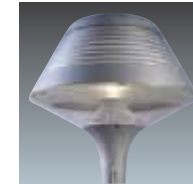
Armaturhus: Klar polykarbonat lackerad i silver med ett invärdigt mönster, varannan ring vit resp. grå
Armaturhals: Gjutet, pulverlackerad aluminium i silver strukturfärg
Kupa: Klar med prismor

Installation/Montering

Montage på stolpe eller arm 60 mm diameter och 75 mm instick
Rekommenderad höjd: 3-4 m
Designat sortiment av stolpar och armar finns som standard
Åtkomst till ljuskälla och driftdon via tre skruvar under kupa.
Varianter med fördragna ledningar, längd 4 m (H05VVf).

Standards

Design och tillverkning enligt EN60598
Stolparna uppfyller EN 40
⊕ Skyddsklass I
⊞ Skyddsklass II
IK08
◆ IP66 CE

Beställningsuppgifter Plurio Effect (infästning 60 mm, vit optik, klar kupa). Levereras komplett.
Ljuskällor beställs separat (vid klar kupa rekommenderas ellipsoidformad ljuskälla och vid opaliserad kupa rekommenderas rörformad ljuskälla med avbländningsring)

E-nummer	Utförande	Ilcos-kod	Sockel	Vikt (kg)
Förkopplingsdon: Konventionellt				
77 573 19	PLURIO E 70W HID 2,5kV* 230V CL1 ECL	SE/MT	E27	7,4
77 573 21	PLURIO E 70W HID 2,5kV* 230V CL2 ECL	SE/MT	E27	7,4
Förkopplingsdon: Elektroniskt				
77 573 25	PLURIO E 26/32/42W TCTEL 230V CL2 ECL N4M	FSM	GX24q-3/4	6,2
77 573 26	PLURIO E 57W TCTEL 230V CL2 ECL	FSM	GX24q-5	6,2
77 573 27	PLURIO E 70W HIDE 230V CL2 ECL	SE/MT	E27	6,8

* HID 2,5 kV - högtrycksnatrium och keramisk metallhalogen, tändpuls 2,5 kV
ECL - klar kupa
CL1 - klass 1
CL2 - klass 2

Beställningsuppgifter för tillbehör

E-nummer	Utförande	Vikt (kg)
77 539 44	PLURIO LAMP COWL*	0,3
77 573 29	PLURIO LAMP SHIELD 120°	0,5

LAMP COWL - avbländningsring
* Används tillsammans med klar, rörformad ljuskälla
LAMP SHIELD - 120 grader avbländningsskydd

GRAVANORDNINGAR

Kulturhistoriskt värdefulla gravar

Göteborgs Stadsmuseum (1999) har pekat ut gravar med stort, omistligt kulturhistoriskt värde som skall bevaras för framtiden. För Askim norra kyrkogård bedömdes att alla gravar före 1920 skulle registreras enskilt. Dessutom var följande kriterier avgörande för enskild registrering:

- Alla gravvårdar med järndetaljer
- Gravvårdar med speciell konstnärlig utformning
- Gravvårdar med tidstypisk utformning
- Gravplatser med buxbomshäck eller sedumtäckt yta
- Gravplatser av person- och stadshistoriskt intresse.

I de av Archidea tidigare utförda BoU-planerna, har gravvårdar som kyrkogårdsförvaltningen utpekade till Kulturgravar, benämnts under kategorin ”Övrigt”. Kriterierna för att ingå i denna kategori har varierat, men i de flesta fall har det funnits en kulturhistorisk motivering, både historiskt och att utifrån att gravplatsen utgör en viktig del som karaktärskapande inom kyrkogårdsmiljön. Då kyrkogårdsförvaltningen anser att ”Övrigt” är ett otydligt begrepp ändras denna benämning till ”Kulturhistorisk miljö” i 2011 års planer.

Sammanlagt rör sig detta om 17 stycken varav 14 förvaltas av enskilda gravrättsinnehavare och tre förvaltas av kyrkogårdsförvaltningen. En ingår i kategorin Kulturhistorisk miljö och förvaltas av kyrkogårdsförvaltningen.

När en gravanordning som är bedömd som kulturhistoriskt värdefull tillfaller kyrkogårdsförvaltningen ska den hanteras varsamt så att varken den specifika gravanordningen eller kyrkogårdens huvudsakliga karaktär förvanskas.

Precisering av värde

Göteborgs kyrkogårdsförvaltning har inte tillgång till Göteborgs stadsmuseums individuella registrering av gravanordningar. En karta med utpekade gravar finns till hands, men närmare precisering över varför just dessa gravar är utpekade saknas. Samtidigt har kyrkogårdsförvaltningen ingen rutin på att precisera registreringen av ”nya” Kulturgravar i gravregistret. Idag är det därför svårt att tolka huruvida en gravanordning exempelvis är utpekad som bevarandevärd under det generella kriteriet ”Äldre än 1930” eller det mer specifika ”Gravplats av person- eller stadshistoriskt intresse”, eller om den ens anses ha ett kulturhistoriskt värde. Bevarandeanspråket kan därför orsaka förvirring och upplevas

som subjektivt och opålitligt, vilket i förlängningen inte främjar en god planering av bevarandet av kyrkogårdens gravanordningar eller utvecklingen av kyrkogården.

En viktig förändring i registreringsrutinen i gravregistret är därför att precisera kriterier för varför en grav har ett stort kulturhistoriskt värde. På så sätt blir kunskapen och förståelsen djupare hos fler inblandade, samtidigt som framtida inventeringar och dokumentation har ett bättre underlag. Uppfattningar av vad som är värdefullt att bevara idag förändras med tiden, och ett revideringsarbete blir bättre utfört om ursprungligt underlag är tydligt och väl motiverat.

Återupplåtelse

I det upprättade bevarandeförslaget för Askims kyrkogårdar (*Göteborgs stadsmuseum 1999, s. 74-75*) står bl.a att *Samtliga gravvårdar på Askims... norra kyrkogård före 1920 har bedömts särskilt viktiga att bevara.*

I arbetet med BoU-planen för 2011 så har en uppgradering gjorts till att gälla samtliga gravar äldre än 1940, då det visat sig att det finns relativt få representativa, bevarade gravvårdar från 1930-talet. Problem uppstår då kyrkogårdsförvalt-

ningen i framtiden återfår allt för många gravanordningar med utpekade stort kulturhistoriskt värde. En hållbar praktisk och ekonomisk skötsel av dessa måste kunna upprätthållas, varför viss återupplåtelse av nämnda gravar kan vara nödvändigt för att begränsa beståndet av kyrkogårdsförvaltningsägda gravanordningar till en rimlig nivå. Dessutom måste efterfrågan på nya gravplatser inom kyrkogården kunna mötas.

Det är därför nödvändigt att kontinuerligt se över beståndet Kulturgravar för att se på alternativa lösningar på bevarande- och utvecklingsmöjligheter av dessa. Genom att man preciserar gravanordningars kulturhistoriska värden vid inventeringstillfällen samt vid återtagande från privatperson - om gravanordningen tillfallit kyrkogårdsförvaltningen - är det möjligt att dela upp nuvarande kategori *Kulturgravar* i två kategorier: "Kulturgravar" och "Kulturhistorisk miljö". Samtliga gravanordningar äldre än 1940 har på Askim norra kyrkogård ett stort kulturhistoriskt värde och skall bevaras, vårdas på plats, får inte flyttas eller avlägsnas. Men vad gäller återupplåtelse har Bou-2011 reviderat 1997 års riktlinjer ("*Alla gravanordningar äldre än 1930 ska bevaras och vårdas på plats. Återlämnade gravanordningar äldre än 1930 ska ej återupplåtas*") till (s. 18):

... Ett urval ska upptas som Kulturgravar och ska inte upplåtas, och ett urval ska upptas som Kulturhistorisk miljö och bör om möjligt inte återupplåtas. Kriterier för statusen Kulturgravar och Kulturhistorisk miljö ska preciseras i förvaltningens gravregister.

Vad som är *möjligt* eller inte avgörs av kyrkogårdens platsbrist, ekonomi och prioritetsordning inom ett eventuellt stort antal Kulturgravar. Dessutom avgörs urvalet av hur respektive gravanordning ser ut; om det är praktiskt möjligt att en återanvändning kan genomföras utan att skada helheten (*se vidare under rubriken Upplåtelseavtal*). Kontinuerlig diskussion kring kyrkogårdens karaktär och konsekvenser av återupplåtelse bör hållas levande.

För grundläggande kunskapsunderlag var efter man kan ta beslut kring Kategoriindelning krävs revidering av inventeringen från 1997 vart 6:e år, samt som tidigare nämnts kontinuerlig kontroll vid tillfällen för återtagande, om gravanordningen tillfallit kyrkogårdsförvaltningen. Grav-anordningarnas värde ska preciseras och beståndet eventuellt revideras i samråd med antikvarisk kompetens. Inventeringar bör bestå av en karta med kyrkogårdens särskilt värdefulla gravanordningar utpekade tillsammans med preciserade urvalskrite-

rier samt foto bifogade över varje utpekade objekt. Material både för arkivering samt som tillgängligt underlag bör tas fram.

Upplåtelseavtal

Idag är återanvändning ofta både ekonomiskt fördelaktigt och förenligt med kretsloppstänkandet och sparandet av jordens naturresurser för att skapa en hållbar utveckling av miljön, varför många väljer detta alternativ. När det gäller kulturhistoriskt värdefulla gravar är det dock särskilt viktigt att omarbetning sker på ett för gravvården tidstypiskt sätt i fråga om bearbetning, utformning och generell utförande. Läs mer om detta under nästa rubrik (*Vid återanvändning av kulturhistoriska gravvårdar*).

Det är av högsta vikt att inte förbise dessa gravanordningarnas kulturhistoriska värde om man återupplåter platsen till privatperson. Upplåtaren (kyrkogårdsförvaltningen) kan enligt Begravningslagen besluta om begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt, nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur. Begravningslagen revideras den 1 maj 2012 vilket innebär att lagen blir tydligare med att en gravrätt kan upplåtas med begränsningar. De begränsningar som är aktuella gäller i huvudsak gravanordning och rätten att smycka gravplatsen. Det ska framgå i vilket

avseende gravrätten får begränsas, liksom gravrättsinnehavarens skyldigheter.

I samband med återupplåtelse av dessa speciella gravar skall därför ett avtal upprättas mellan upplåtare och kommande gravrättsinnehavare för att säkerställa att kravet på bevarande och vård även efterlevs i privat regi:

- *Återupplåtes gravanordningar i kategorin Kulturhistorisk miljö ska detta göras efter genomförd dokumentation och med kunskapsberedande information samt Upplåtelseavtal från kyrkogårdsförvaltningen så att varsamhet efterföljs och bevarande säkerställs.*

Skyddet av gravanordningarna kan genom upplåtelseavtal i förlängningen också bättre säkerställas genom att Länsstyrelsen blir tillsynsmyndighet enligt Kulturminneslagen § 13;

- *Avlägsnande eller väsentlig förändring av gravvårdar som tillskrivs kulturhistoriskt värde och som är i förvaltningens ägo (Kulturgravar) eller under återupplåtelseavtal (Kulturhistorisk miljö) kräver Länsstyrelsens tillstånd. Väsentlig ändring i det här fallet gäller små åtgärder som var för sig är betydelselösa, men som får betydelse för anläggningens*

helhet om de upprepas, t.ex borttagande av gravramar och staket kring gravplatserna.

Vid återanvändning av kulturhistoriska gravvårdar

Vid omarbetning av kulturhistoriskt värdefulla vårdar krävs, för ett fullvärdigt beslut, en högre grad av hantverksskicklighet och stenkunskap än för nytillverkning. Det är viktigt att inte det kulturhistoriska värdet förvanskas genom bearbetningsteknik och stil som avviker från det som är tidssypiskt för den ursprungliga gravvården.

Vid bearbetning av kulturhistoriskt värdefulla gravanordningar för återanvändning bör följande riktlinjer gälla;

- *gravvårdar får inte utsättas för uppenbar risk att förstöras eller förlora sitt unika värde genom omarbetning*
- *rengöring, omslipning eller nedhuggning av textyta får inte medföra att ursprungliga bearbetningar eller materialegenskaper förstörs*
- *text, stil och val av dekor samt bearbetning skall överensstämma med anordningens ursprungliga utförande och tidsepok.*

Gravvårdar och kors av gjutjärn har oftast en förhöjd inskription som vi saknar lämplig teknik för att ersätta. Sådana bör därför få stå kvar på sin plats utan att återanvändas. Det finns emellertid modeller med inskriften placerad på utbytbara metallskyltar, vilket möjliggör en meningsfull återanvändning. Detsamma kan gälla gravvårdar av gjutbrons samt smide av järn eller koppar.

I vissa fall där själva inskriptionen är värdefull kan det vara lämpligt att istället för ombearbetning av text vända på vården och omarbete baksidan till en ny framsida.

Kunskapsunderlag

Kunskapsunderlag samt diskussionsmöjligheter för ökad förståelse av specifika gravvårdars och fältens generella karaktär bör erhållas privatpersoner av kyrkogårdsförvaltningen. På så sätt kan exempelvis riktlinjer kring hänsyn följas:

- *Vid ett återlämnande av gravrätten så överlåter gravrättsinnehavaren gravanordningen. Stenramar utan vård bör bevaras men kan återupplåtas. Vid uppförande av ny vård ska hänsyn tas till karaktär och äldre gravanordningar kring platsen.*

Det som är viktigt är att alla led inom förvaltningen är kontinuerlig uppdaterade kring vad som gäller för Askims kyrkogårdar och vad karaktär och värden består av på just dessa kyrkogårdar. Den vanligaste orsaken till att kyrkogårdarna sakta med säkert kan förändra karaktär och förlora sitt kulturhistoriskt värde, är de små återkommande förändringarna som inte ses över kontinuerligt. För att undvika detta måste man tänka långsiktigt och ha en god kommunikation mellan samtliga inblandade.

